

Pavel Bolina

Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145

(Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí)¹

Značnou odezvu, zcela však odpovídající mimořádnosti takové události, zanechalo v písemných pramenech přepadení olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka na česko-moravském pomezí někdy počátkem roku 1145. Kromě papežských listů pojících se k dohře se strůjci přepadení² a stručného záznamu v Análech hradištsko-opatovických³ existuje především obsáhlé Vincenciovo líčení, které navozuje dojem alespoň zprostředkované výpovědi přímého účastníka incidentu.⁴ Ve Vincenciově podání se počátkem roku 1145 biskup Zdík vydal spolu s olomouckým knížetem Otou III. na cestu do Říma.⁵ V zemské bráně na česko-moravském pomezí, u celnice „Vzobren“, se k nim připojil znojemský kníže Konrád, který chtěl údajně biskupa požádat o přímluvu u knížete Vladislava.⁶ Po té se měl Konrád jakoby navracet nazpět (do Znojma?),⁷ ale v noci přitáhl do vsi, kde biskup nocoval, aby ho zajal, nebo usmrtil.

1 Článek vznikl rozšířením a přepracováním Exkursu I. z kandidátské dizertační práce v oboru 71–03–9 obhájené autorem roku 2001 v Archeologickém ústavu AV ČR v Praze.

2 *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*. Tomus I. (805–1197). Ed. Gustavus Friedrich. Pragae 1907 (zkratka CDB I), č. 143, s. 146–147; 145, s. 147–148.

3 *Annales Gradicensis et Opatovicenses*. Ed. W. Wattenbach, Monumenta Germaniae Historica, edidit Georgius Heinricus Pertz-Scriptorum XVII, Hannoverae 1861 (zkratka MGH-Scr. XVII.), s. 652; *Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus*. Ed. J. Emler, Fontes rerum Bohemicarum, Tom II. Praha 1874 (zkratka FRB II.), s. 399.

4 *Vincentii et Gerlaci annales*. Ed. W. Wattenbach, MGH-Scr. XVII, s. 661; FRB II, s. 414–416. Od popisovaných událostí dělilo Vincencia při práci na jeho letopisu asi 25 let (viz předmluva k edici ve FRB II, s. 404).

5 Výzvy papeže Lucia II. ke Zdíkově návštěvě Říma zachycují dvě listiny z r. 1144 (CDB I. 140, s. 143; 141, s. 144).

6 FRB II, s. 414: „...quem Conradus Moraviensis sub simulata pace et amicitia in exitu terrae illius convenit...et sic ad telonium Vzobren ante ecclesiam eum dulcissima allocutione circumveniens...“ I když Vincencius okolnosti schůzky biskupa Zdíka a knížete Konráda nikterak neupřesňuje, je zřejmé, že se nejednalo o náhodné setkání, o němž by obě strany nebyly informovány dopředu.

7 FRB II, s. 414: „...ad proprias sedes revertitur...“

Zdíkovci se podařilo narychlo se ukryt, avšak přišel o všechno své vybavení i peníze na cestu do Říma. Po odchodu útočníků ho jeho lidé ze vsi, kde k přepadení došlo, s velkými obtížemi dopravili do Litomyšle a tak jej zachránili.⁸

Zjištění konkrétní lokality, která se výše zmíněným dramatickým způsobem zapsala do historie, jistě v širším pohledu nepředstavuje nějaký zvlášť významný počín. Objektivně však ovlivňuje nejen interpretaci některých informací týkajících se politických dějin doby okolo poloviny 12. století, ale i chápání souvislostí kulturně-historických a historicko-geografických, včetně speciální problematiky studia průběhu starých komunikací. O tom všem svědčí vcelku obsáhlá bibliografie, jak ji zachycuje již čtvrtstoletí stará monotematická práce, jež se otázkou uvedenou v titulu této práce naposledy skutečně do detailů zabývala.⁹ Výsledky dosavadních snah jsou však natolik nepřesvědčivé, že kupříkladu poslední syntéza raně středověkého vývoje českých zemí z pera Josefa Žemličky se incident vůbec nepokouší lokalizovat.¹⁰ Smyslem tohoto příspěvku je ukázat, že bychom neměli na lokalizaci místa přepadení biskupa Zdíka roku 1145 rezignovat, neboť snahy tímto směrem vyvíjené mohou vést k výsledkům přinejmenším zajímavým.

Všechny výše uvedené prameny dohromady poskytují jen několik málo konkrétních údajů a o něco více nejasností, s nimiž hledání místa přepadení biskupa Zdíka lze přirovnávat k rovnici o jedné neznámé s vícero parametry (zde označené čísly), které při různých hodnotách dávají celou řadu diametrálně odlišných výsledků. Takový model však dává výše uvedenému příběhu logickou strukturu, s níž potom jde dále pracovat.

(1.) Začít lze u dvou míst, které písemné prameny nějakým způsobem jmenují v souvislosti se Zdíkovým přepadením roku 1145. Přitom se zatím nemusíme zabývat prakticky nezpochybnitelnou Litomyšlí, kde měl olomoucký biskup po ataku nalézt útočiště. Složitěji vyhlíží situace s celníci, poblíž které se měli setkat a jednat Zdík s Konrádem Znojemským. Ještě první vydavatel Vincenciova letopisu Gelasius Dobner, který měl k dispozici jen nedokonalý jeho opis, nedokázal celníci ve výrazu „*thelonium vel Zobrem*“ blíže identifikovat.¹¹ Bylo to patrně až znovuob-

8 FRB II, s. 415: „...per devia et pessimos algores nivium usque Lutomisl cum magno labore deducunt...“.

9 Čechová, G.: *Úsobrná celnice*. Příspěvek k historii Trstenické stezky. In: In memoriam Zdeňka Fialy – Z pomocných věd historických, Univerzita Karlova 1978, s. 25–40.

10 Žemlička, J.: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha 1997, s. 232; 250; o málo mladší kolektivní dílo Bláhová, M. – Frolík, J. – Proffantová, N.: *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha – Litomyšl 1999, s. 586 k argumentaci ve výše citované práci G. Čechové, prezentující diametrálně odlišné závěry, vůbec nepřihlíží a událost vykládá tak, jak ji jeho autoři našli v Českých dějinách Václava Novotného.

11 *Monumenta historica Bohemiae* I. Ed. G. Dobner. Pragae 1764, s. 35. To platí o všech dalších historických konce 18. a první poloviny 19. století, včetně Františka Palackého, o nichž podrobnější údaje uvádí Čechová, G.: *Úsobrná celnice*, s. 25–27.

jevení původního rukopisu Vincenciova letopisu,¹² umožňujícího lepší čtení „*Vzobren*“, což po polovině 19. století přivedlo prakticky současně Hermenegilda Jirečka¹³ i autora nové edice tohoto prvořaděho pramene, Wilhelma Wattenbacha, k závěru, že za slovem „celnice“ se vyskytuje jméno lokality *Úsobrno* na severozápadní Moravě, v severní části úrodné Malé Hané, která příslušela k vícekrát v pramenech zmiňované úsobrné provincii.¹⁴ Hned na počátku se však u obou badatelů setkáváme s odlišným přístupem.

Pro W. Wattenbacha byl výraz „*Vzobren*“ jménem místa celnice, jíž se nabízelo přímo spojovat se vsí *Úsobrno* v majetku hradištského kláštera, který měl na tamní dvůr listinu z roku 1078.¹⁵ Jednoduché řešení Wattenbachovo akceptovala celá řada badatelů, z nichž lze jmenovat alespoň Bedu Dudíka,¹⁶ Ladislava Hosáka,¹⁷ Václava Richtera¹⁸ a Jana Bistrického.¹⁹ Zásadní nedostatek tohoto názoru spočívá v přílišné vazbě celnice, nacházející se v době biskupa Zdíka jistě v knížecích rukou, na lokalitu *Úsobrno* v majetku hradištského kláštera s nedoloženou celní funkcí. Ani u dvora *Úsobrno* i se vším příslušenstvím darovaného roku 1078 manželkou Oty I. hradištským benediktinům, žádné clo zakládací listina kláštera neindikuje.²⁰ Z této lze říci slepé uličky se pokusil najít cestu ven pozoruhodnou hypotézou Rudolf Procházka, který si uvědomoval, že v dnešní vsi *Úsobrno* na úpatí Dražanské vrchoviny nelze vidět více, než produkt kolonizačních aktivit kláštera Hradisko z 13.

12 K osudům původního rukopisu Vincenciova letopisu viz předmluva k edici ve FRB II.

13 J i r e č e k , H.: *Morava do roku 1200, 2. Župa Úsobrněnská, Úsovská, Holešická, Hradecká, Přerovská a Pustiměřská*. Památky archaeologické a místopisné (dále jen PA) 3, 1858, s. 64. Č e c h o v á , G.: *Úsobrná celnice*, s. 27, pozn. 13 upozorňuje, že Jirečkovi se mohlo podařit identifikovat *Úsobrno* jen z nedokonalého Vokounova opisu Vincencia.

14 MGH-Ser. XVII, s. 661, pozn. 25: „*Vzobren-Hausbrunn, olim caput provinciae*“.

15 CDB, I, 79, s. 82–85: „...*data est curia, que vocatur Uzobren, cum sibi adiacentibus villis sub omni tributo et consuetudine, sicut antea solvebat sue domine*“. K listině viz H r u b ý , V.: *Tři studie k české diplomatice*. Brno 1936, s. 81–86; Z a o r a l , P.: *K zakládací listině hradištského kláštera z roku 1078*. Československý časopis historický (dále jen ČSČH) 16, 1968, s. 275–283; D o l i s t a , K.: *Ještě k listinám hradištského kláštera z roku 1078*. ČSČH 19, 1971, s. 111–118.

16 D u d í k , B.: *Mährens allgemeine Geschichte* III. Brünn 1864, s. 168; t ý ž : *Dějiny Moravy* III. Praha 1877, s. 118.

17 H o s á k , L.: *Historický místopis Země moravskoslezské*. Praha 1938, s. 537; t ý ž : *Historický místopis hradeckého obvodu olomouckého do poloviny 14. století*. Sborník prací historických. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis facultas philosophica 22. Historica VI, 1964, s. 56; t ý ž : *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Ostrava 1967, s. 252.

18 R i c h t e r , V.: *Staré stezky na Moravském Třebovsku*. Časopis Společnosti přátel starožitností (dále jen ČSPS) 63, 1955, s. 194.

19 B i s t r í c k ý , J. – P o j s l , M.: *Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci*. Olomouc 1982, s. 16.

20 Viz výše pozn. 15.

století.²¹ Na logickou otázku, kde – když ne v Úsobrně – by se pak měl nacházet dvůr „*Uzobren*“ z roku 1078, se pokusil nalézt odpověď dosti odvážnou konstrukcí. Podle Procházky se totiž dvůr Úsobrno „*cum sibi adiacentibus villis*“ z listinného materiálu hradištského kláštera²² ztrácí přibližně v té době, kdy se v písemných pramenech začíná objevovat trhovná ves Svitávka „*cum villis adiacentibus, videlicet Mychow et Lbonow*“;²³ což jej přivedlo k nápadu považovat Svitávku za původního nositele jména Úsobrno. Na vrchu Hradisko nad Svitávkou archeologicky doložené intenzivní osídlení z přelomu 11./12. století až první poloviny 13. století potom interpretoval jako zeměpanský opěrný bod, plnící funkci ochrany celnice pod ním se nacházející, která v písemných pramenech hradištské proveniencie začíná vystupovat až poté, co se celé svitávecké zboží dostalo do klášterních rukou a kdy také došlo k prosazení nového pojmenování „Svitávka“.²⁴ To by se i vysvětlovalo, jak se po lokalitě Úsobrno v majetku hradištského kláštera mohl psát roku 1240 Lambert „*de Uzoburna*“;²⁵ kterého lze považovat za jednoho z posledních správců svitávecké celnice, předtím než se celé svitávecké zboží dostalo do úplného majetku kláštera. V Procházkově důvtipném řešení by již stačilo pouze položit rovnítko mezi „*telonium Vzobren*“ ze Zdíkova příběhu a svitáveckou celnicí, původně nazývanou Úsobrno, aby vznikla jediná přijatelná varianta Wattenbachova přístupu. Sám autor takový krok neučinil, protože věřil v jinou lokalizaci Vincenciovy úsobrnské celnice.²⁶ Uvedená hypotéza má však dva zásadní nedostatky. Především postrádáme jakýkoliv doklad, který by umožňoval přijmout představu, že zde došlo k úplné substituci jména Úsobrno jménem Svitávka. Hlavní protiargument ovšem předložil o mnoho dříve Ladislav Hosák a po něm znovu Jaroslav Mackerle, když upozornili, co oněmi ke dvoru Úsobrno „*adiacentibus villis*“, darovanými roku 1078 klášteru Hradisku kněžnou Eufé-

21 P r o c h á z k a , R.: *Vývoj slovanské opevňovací techniky na Moravě v raném středověku*. Kandidátská disertační práce, Díl I/1, Brno 1986, s. 285–288; t ý ž : *Svitávka–Hradisko v 11.–15. stol.* Castellologica bohemia 4. Praha 1994, s. 234. Před ním však na kolonizační původ vsi Úsobrna upozorňoval již M a c k e r l e , J.: *Provincie úsobrnská*. Severní Morava 1957/2, s. 24.

22 CDB I, 79, s. 82–85; (k r. 1078); 208, s. 195 (k r. 1160).

23 CDB II. Ed. G. Friedrich. Pragae 1912, č. 352, s. 364–368 (falz. k r. 1201; viz též pozn. násl.); CDB IV/1. Ed. J. Šebánek – S. Dušková. Pragae 1962, č. 188, s. 343–344 (falz. k r. 1250).

24 Poprvé se Svitávka i s právem trhu a clem objevuje v hradištském falzu k roku 1201 (CDB II. 352, s. 366), které též vypočítává vsi ke Svitávce příslušné: „*Switawiam similiter villam forensam in Wsobrenensi provincia cum iure patronatus ecclesie ibidem, quamveraciter dicimus ex donatione Wadizlai, regis Boemorum secundi, liberaliter Gradicensi ecclesie condonatum cum villis adiacentibus, videlicet Mychow et Lbonow cum pertinenciis et foro sabbato, theloneo et iuribus forensibus...*“.

25 CDB III/2. Ed. G. Friedrich – Z. Kristen. Pragae 1962, č. 260, s. 356.

26 P r o c h á z k a , R.: *Svitávka*, s. 235.

mií, rozuměli hradišští mniši o dvě století později.²⁷ Podle falza k roku 1200, ve kterém markrabě Vladislav Jindřich údajně potvrzoval nadání knížete Oty I. a jeho manželky Eufémie, totiž dvůr a trhovou ves Knínice „*et villis adiacentibus, videlicet: Sebetow, Cyethkouici et Vherci*“²⁸ lze oprávněně předpokládat, že na prvním místě uvedený dvůr je totožný s dvorem z r. 1078 a že v Knínících spolu s dalšími jmenovanými vesnicemi lze spatřovat ty lokality, které Otova listina jako „*adiacentibus*“ nevypočítávala. Na oprávněnost takové úvahy ukazuje zvláště samo jméno Kníníc, které je v souladu s údajem listiny z roku 1078, že dvůr Úsobrno s celým svým příslušenstvím patřil předtím kněžně Eufémii.²⁹

Druhý, od předchozího přístupu odlišný směr se odvíjí, jak bylo výše řečeno, od Hermenegilda Jirečka, který výraz „*Vzobren*“ uchopil jako adjektivum, takže pracoval s „*celnicí úsobrnskou*“. Tím nemusel spojoval existenci zeměpanské celnice s Úsobrnem v majetku hradišského kláštera,³⁰ což mu ve svém důsledku umožnilo hledat celnici kdekoliv v úsobrněnské provincii. Vlivem Bočkova falza ji pak položil do místa, kde v blízkosti dnešní vsi Úsobrno se nejdříve v písemných pramenech clo ozývá, tedy do Jevíčka.³¹ Cestou Jirečkovou, hledající obecně celnici v krajině úsobrnské, se vydal v doposud nejrozsáhlejší práci na toto téma zpracované Alois V. Šembera. S obdivuhodnou samozřejmostí za předchůdce celní funkce vrcholně středověkého města Jevíčka prohlásil Jaroměřice u Úsobrna, přičemž centrem úsobrnské provincie měla být fortifikace na vrchu Duraně nad Úsobrnem.³² I když u Jaroměřic nikdy nikdo o žádném clu neslyšel, převzal Šemberovo řešení bez jakýchkoliv pochyb či komentářů jindy kritický Václav Novotný do druhého dílu svých Dějin.³³ To zřejmě zapůsobilo i na Josefa V. Šimáka, který setkání biskupa Zdíka a Konráda Znojemského u celnice v Jaroměřicích i přes

27 H o s á k , L.: *Dějiny Boskovska I. Do válek husitských*. Boskovice 1931, s. 12; M a c k e r l e , J.: *Provincie úsobrnská*, s. 24, pozn. 9.

28 CDB II, 351, s. 362–364. K době vzniku falza viz níže.

29 K místnímu jménu Knínice viz H o s á k , L. – Š r á m e k , R.: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I*. Praha 1970, s. 403–404. Předběžně lze snad předpokládat, že dvůr se nacházel u původních Kníníc a zanikl v souvislosti s vysazením městečka někdy koncem 13. století, které jej bezezbytku převrstvilo (cf. K u č a , K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*. H-Kole. Praha 1997, s. 923–925).

30 Viz výše pozn. 15.

31 Viz *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, Tom. I. Ed. A. Boczek. Olomucii 1836, (dále jen CDM I) č. 253, s. 232–233 k roku 1145; Bočkovo falzum ovšem neuvádí clo, nýbrž mýto, informaci o kterém Boček převzal z rozhraničovací dohody olomouckého biskupa Bruna s litomyšlským klášterem z roku 1256 (CDB V/1. Ed. J. Šebánek – S. Dušková. Praeae 1974, č. 93, s. 167–168). Existenci cla v Jevíčku však potvrzuje privilegium jevíčské rychty údajně k roku 1258 (CDB V/1. 160, s. 252–257), jinak falzum z poloviny 14. století.

32 Š e m b e r a , A. V.: *O úkladném útoku, jež učinil Kunrat, kníže Znojemský, na Olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka roku 1145*. Časopis Musea Království českého 49/1, 1875, s. 51; s. 70–71. K fortifikaci na vrchu Durana viz P l a č e k , M.: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha 2001, s. 663 s tam uvedenou literaturou.

33 N o v o t n ý , V.: *České dějiny I/2*. Praha 1913, s. 795.

určité formulační nesrovnalosti pokládal za nesporný fakt.³⁴ Zaštitěn těmito dvěma významnými jmény přežívá uvedený názor do současnosti.³⁵ Až ve druhé polovině 20. století se začaly objevovat náznaky nových řešení překonávajících Šemberovy závěry, které však dále svědčily ve prospěch varianty odtrhující Vincenciem k roku 1145 zmíněnou celnici od lokality Úsobrno. Nesouhlas s domněnkou, že by se ústředí, po němž celá stará sídelní oblast Malé Hané nesla pojmenování úsobrněnská provincie, mělo nacházet ve vsi Úsobrno kolonizačního charakteru na půdorysu krátké řadové vsi se záhumenicovou plužinou, či na vrchu Duraně, jako první vyslovil Jaroslav Mackerle,³⁶ který roli správního centra přiřkl velkomoravskému hradisku u Mařína.³⁷ V takových souvislostech se jistě mohlo jevit příznivě umístění úsobrněnské celnice do Hradce nad Svitavou, jak s ním v roce 1978 přišla Gabriela Čechová.³⁸ Jelikož však Hradec nad Svitavou, jako i prostor pozdějšího města Svitavy, se v první polovině 12. století nacházel uvnitř česko-moravského pomezního pralesa,³⁹ lze považovat závěry G. Čechové za těžko přijatelné, i když celkový přínos její práce je jinak nesporný.⁴⁰ A tak jedinou lokalizací celnice v úsobrněnské provincii (v pojetí Jirečkově), která vyhovuje jak dikci písemných pramenů, tak splňuje představy o místu s takovou funkcí, nacházíme u Ivana Vávry. Ten na základě rozboru jím předpokládaného průběhu starých stezek navrhl v práci z roku 1971 za inkriminovanou celnici pokládat Svitávku.⁴¹ Námitky, jimiž se G. Čechová snažila zpochybnit existenci celnice ve Svitávce, byly vykonstruované a šly proti mluvě písemných pramenů.⁴² Ve prospěch Vávryho řešení hovoří i výsledky archeologického vý-

34 Š i m á k , J. V.: *Ještě o Hrutově a stezce Trstenické*. Český časopis historický (dále jen ČČH) 23, 1917, s. 169–170.

35 Naposledy viz K u č a , K.: *Města a městečka II*, s. 631.

36 M a c k e r l e , J.: *Provincie Úsobrněnská*, s. 23–26 (cf. výše pozn. 21). Vrcholně středověký původ fortifikace na Duraně zdůrazňuje P r o c h á z k a , R.: *Vývoj*, s. 286.

37 Více informací k hradisku u Mařína uvádí N o v o t n ý , B.: *Staroslovanské výšinné hradisko Mařín u Křenova na Svitavsku*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 16, 1971, s. 217–223.

38 Č e c h o v á , G.: *Úsobrněnská celnice*, s. 25–40.

39 Že ke Svitávám nelze klást žádnou raně středověkou celnici (či vidlici raně středověkých cest na Brno a Olomouc v pojetí Z. Nejedlého), upozorňoval již Š i m á k , J. V.: *Ještě o Hrutově*, s. 163–164 z rozdílu mezi litomyšlským falzem z konce 12. století (CDB I, 399, s. 414: „*Dedi etiam silvam totam ... ad fluvium, qui dicitur Zvitaua*“; o listině níže) a rozhraničovací dohodou z roku 1256 (CDB V/1. 93, s. 167–168: „*super metis silve inter claustrum eorum et oppidum Zvitauiam*“). Také Vincenciova slova (viz výše pozn. 6) jasně ukazují, že celnice se nacházela při zemské bráně, doslova „*východu ze země*“, kterým nelze chápat nic jiného, než vstup (výstup) do (z) pomezního pralesa. Zdá se, že Šimákovu práci Čechová vůbec neznala, neboť ji nikterak nezmiňuje.

40 K tomu níže.

41 V á v r a , I.: *Trstenická stezka*. Historická geografie 6, 1971, s. 98–99.

42 Č e c h o v á , G.: *Úsobrněnská celnice*, s. 32–35 se snažila dokázat, že „*theloneum*“ ve Svitávce bylo ve své podstatě „*forum*“, poplatkem z trhu. Přitom se opřela o záznam historika kláštera Hradisko z konce 16. století Jana Tetzela (k němu viz H e i n , M.: *Tetzel und Siebenaicher, zwei Kloster-Hradischer Chronisten*. Zeitschrift des deutschen Verei-

zkumu vrchu Hradisko nad Svitávkou, ve světle kterých se mohlo jednat o stanoviště posádky tuto celnici střežící.⁴³ V každém případě dosud ne zcela doceněnou Vávrovu identifikaci Svitávky s „úsobrnskou celnicí“ je třeba považovat za jednu z nejdůležitějších nových informací, které historické bádání k danému problému za poslední půlstoletí přineslo.

(2.) K úsobrnské celnici jako místu setkání biskupa Zdíka a knížete Konráda roku 1145 se nepojí jen problematika lokalizace, ale i druhá neméně důležitá otázka a sice, v jakém je vztahu k místu přepadení. Z logiky Vincenciova textu, i když rozdílnost místa přepadení od místa setkání zvláště nezdůrazňuje, totiž vyplývá, že se jednalo o dvě odlišné události, které se v různých časech odehrály na dvou různých místech.⁴⁴ Přesto se v literatuře setkáváme od samého počátku se dvěma přístupy. V prvním obě lokality splývají, zatímco jen nemnozí z badatelů si nutnost odlišovat obě místa uvědomovali.

Mylné spojení místa setkání s místem přepadení snad povstalo interpretací jednoduché lokalizační poznámky v edici Wattenbachově.⁴⁵ Zcela zřetelně se tento omyl objevuje u Šembery,⁴⁶ od kterého jej převzali nejen autoři přesvědčení o správnosti jeho lokalizace místa přepadení do Jaroměřic, jako byli Václav Novotný, Josef V. Šimák a Ladislav Hosák,⁴⁷ ale i ti, kdo proti ní hledali umístění jiné, jako Ivan Vávra a Gabriela Čechová. První, kdo postřehl, že obě místa nelze ztotožňovat, byl opět H. Jireček,⁴⁸ jenž úsobrnskou celnici kladl do prostoru pozdějšího města Jevíčka a místo přepadení viděl v nedalekých Biskupicích. Jirečkovy podvojně chápání, modifikované B. Dudíkem,⁴⁹ však zcela zapadlo. Nejspíše tomu tak bylo z důvodu naprosté dominance názoru Šemberova, jehož argumentace proti Jirečkově lokalizaci místa přepadení do Biskupic, byla oprávněná.⁵⁰ Mnohem později si odlišnost obou

---

nes für die Geschichte Mährens und Schlesiens /zkratka ZVGMS/ 33, 1931, s. 133–152) o daru krále Vladislava I. údajně k r. 1169, který měl klášteru darovat „*forum in Svitawka et forum in Usobirna cum omnibus iuribus et theloneo et villam Michov, Lbonow...*“. Je však zřejmé, že Tetzl při čerpání ze své předlohy pasáž o Svitávce v úsobrněnské provincii špatně pochopil, neboť k Úsobrnu se nikdy nepojilo tržní právo a není ani ve výčtu trhových vsí a městeček, které r. 1284 král Václav II. povoloval hradištskému klášteru opevnit (RBM II, 1324, s. 572: Knínice, Kyjov, Svitávka, Hranice, Velká Střelná) a je proto třeba dávat přednost formulaci ve falzu k r. 1201 (viz výše pozn. 24).

43 P r o c h á z k a, R.: *Svitávka*, s. 234–235.

44 FRB II, s. 414: „*Et sic ad telonium Vssobren ante ecclesiam eum dulcissima allocutione circumveniens...ad proprias sedes revertitur...Et cum iam ad ipsam villam, in qua episcopus...dormiebat, processisse(n)t*“.

45 Viz výše pozn. 14.

46 Viz Š e m b e r a, A. V.: *O úkladném útoku*, s. 50 a n.

47 H o s á k, L.: *Historický místopis hradeckého obvodu*, s. 56.

48 J i r e č e k, H.: *Morava do roku 1200*, s. 63–64.

49 D u d í k, B.: *Dějiny Moravy III*, s. 118, pozměnil umístění celnice z Jevíčka do Úsobrna, Jirečkovy lokalizace místa přepadení do Biskupic se přitom přidržel.

50 O tom níže.

míst uvědomoval snad pouze Rudolf Hikl a Jan Bistřický s Miloslavem Pojslem, aniž by z toho ovšem odvozovali nějaké konsekvence.⁵¹

(3.) Víme-li, že místo setkání biskupa se znojenským knížetem u Svitávky (coby úsobrnské celnice) bylo odlišné od místa přepadení, lze přistoupit k informacím, jaké o této lokalitě, kde Zdík málem přišel o život, poskytuje Vincencius. Zde dominuje sdělení o dvoře ve vsi,⁵² kde biskup nocoval, a jeho zachránce-sedlákovi, který sháněl své zaběhlé voly, jehož Zdík poznal, protože patřil k jeho čeledi.⁵³ Tuto pasáž z Vincencia nelze vykládat jinak než, že onen sedlák pocházel ze vsi, která i s dvorem, kde došlo k přepadení, patřila do majetku olomouckého biskupství.⁵⁴ Zdíkovy důvody k pobytu na biskupském majetku jsou zřejmé. Dvůr ve vlastní vsi mu skýtal jistě lepší ubytovací podmínky, než místo, kde by byl pouze nocležníkem závislým na pohostinnosti jiných osob. Podceňovat nelze ani možnost doplnění zásob či finančních prostředků na cestu do Říma.⁵⁵

Uvedenou Vincenciovu informaci nebral v potaz žádný ze zastánců místa přepadení v Jaroměřicích,⁵⁶ Úsobrně⁵⁷ i Svitávce,⁵⁸ které nikdy

51 Hikl, R.: *Cesta konická a otázky kolem ní*. Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci 98, 1962, s. 4; Bistřický, J. – Pojsl, M.: *Sborník k 850. výročí* s. 16–17.

52 Z Vincenciova textu (FRB II, s. 415: „...capellam, palefridos, militum dextrarios, pauperum iumenta, eorum possessores...“) by bylo možno usuzovat, že součástí dvora byla i soukromá biskupova kaple, ale Šilhán, J.: *Kaple a kaplan*. *Archaeologia historica* 6, 1981, s. 249 se domnívá, že správná interpretace zde není „oloupení kaple“, ale „oloupení kaple“ ve smyslu přenosného oltáře.

53 FRB II, s. 415: „...Quidam autem curiam cum facibus, ne evadere posset, circumdederant...cum jam ad ipsam villam... quidam rusticus boves suos media nocte quaerens...eum episcopus de familia sua esse cognoscens...“.

54 K využívání volů v raně středověkém hospodářství viz Lalik, T.: *Radlo i žreb. Z Dziejów społecznych wsi zachodniostowiańskiej w XI-XII wieku*. In: *Z polskich studiów slawistycznych*. Seria 3–Historia, Warszawa 1968, s. 25–43; k postavení osob označovaných „rusticus“ viz Žemlička, J.: *Čechy v době knížecí*, s. 193–195; zajímavý rozbor písemných pramenů z hlediska výskytu pojmů „de familia“ a „rusticus“ podává Petráček, T.: *Několik poznámek k problematice „darovaných“ osob v českých zemích 11. a 12. století*. *Časopis Národního muzea-řada historická*, 168/3–4, 1999, s. 23–43. O úloze dvorů viz Meduna, P.: *„Curia Radunice“ a její odraz v archeologických pramenech*. *Sborník Společnosti přátel starožitností* 3, 1992, s. 27–30 a Kotyza, O. – Tomas, J.: *K otázce problematiky panovnických dvorů na dolním Poohří a počátku města Budyně n. O.* *Vlastivědný sborník Podřipsko* 4, 1994, s. 20–40.

55 Lze připomenout slova kanovníka Vyšehradského k roku 1135 o biskupské zásobárně ve vsi Blansku (FRB II, s. 224: „...plurima bona in apotheca sui pontificis in eadem villa reposita...“), která zde indikují existenci biskupského dvorce.

56 Viz Šembera, A. V.: *O úkladném útoku*, s. 47–81, Šimák, J. V.: *Ještě o Hrutově*, s. 169–170; nově Bláhová, M. – Frolík, J. – Profantová, N.: *Velké dějiny*, s. 586. Omylem ovšem pokládal Jaroměřice pražských biskupů za majetek olomouckého biskupství Novotný, V.: *České dějiny* I/2, s. 795; 797 (k tomu níže).

57 MGH-Scr. XVII, s. 661, pozn. 25 (viz výše pozn. 14); tak i např. Richter, V.: *Staré stezky*, s. 194 a nepřímo též Hosák, L.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Ostrava 1967, s. 252.

58 Vávra, I.: *Trstenická stezka*, s. 98–101.

nenáležely olomouckému biskupství. Vědom této skutečnosti si byl poprvé H. Jireček,⁵⁹ po něm snad i B. Dudík, kteří nejspíše z těchto důvodů volili Biskupice u Jevíčka, jedinou ves nedaleko Úsobrna, o níž se dalo soudit, že již v první polovině 12. století patřila do majetku olomouckého biskupství.⁶⁰ Se Šemberovou argumentací proti Biskupicím⁶¹ upadlo kritérium, spočívající v majetkové vazbě na olomoucké biskupství, prakticky v zapomnění; že byl olomoucký biskup napaden ve své vlastní vsi chápal ještě Václav Novotný,⁶² který se však přidržel Šemberou navržených Jaroměřic, protože zde mylně předpokládal vlastnictví biskupa olomouckého místo správně pražského.⁶³ To si uvědomil v novější době Rudolf Hikl, jenž v předem ztraceném pokusu znovu obhajoval Jirečkovy Biskupice proti Šemberovým Jaroměřicím, podobně jako Jan Bistrický s Miloslavem Pojslem.⁶⁴ Teprve až Gabriela Čechová se z faktu, že incident je nutno klást do místa patřícího olomouckému biskupovi, pokoušela vytěžit více a přišla s do té doby nikým nenavrženým Hradcem nad Svitavou,⁶⁵ náležejícím od blíže neznámé doby před polovinou 13. století spolu s celým Svitavskem olomouckému biskupství. Proti málo doloženému Hosákovu předpokladu, že dárcem Svitavska byl v letech 1167–1189 kníže Bedřich,⁶⁶ postavila vlastní interpretaci Vincenciových údajů. Ten prý mohl psát o zachránci biskupově už jako jeho poddaném z toho důvodu, že po incidentu byl Zdík knížetem Vladislavem odškodněn darem území, kde došlo k ohrožení jeho života, podobně jako se za poskytnutí útočiště dostalo odměny litomyšlskému klášteru. Nehledě na skutečnost, že dosti podrobná litomyšlská listina

59 J i r e č e k , H.: *Morava*, s. 64, pozn. 1.

60 Zde nepochybně Jirečka vedl výskyt paterých Biskupic ve známé Zdíkově listině se soupisem více jak 210 lokalit (CDB I, 115, s. 116–123); viz násl. pozn.

61 Š e m b e r a , A. V.: *O úkladném útoku*, s. 56, ukázal, že Biskupice neodpovídají poloze u těžko překročitelné vodní překážky dle popisu Vincencia (FRB II, s. 413: „...sola ibi rivulo satis difficili transitu eos impediante...“) a navíc dospěl k patrně správnému závěru, že Zdíkova listina Biskupice u Jevíčka nezaznamenává (Úsobrněnsku relevantní odstavce olomouckého kostela a proboštství sv. Václava v CDB I, 115, s. 118–122 zachycují jediné Biskupice a sice ty, které již S e d l á č e k , A.: *Příspěvky k nejstarší moravské topografii*. Časopis Matice moravské 30, 1906, s. 169 ztotožnil s Biskupicemi u Olomouce).

62 N o v o t n ý , V.: *České dějiny* 1/2, s. 795; s. 797.

63 K r i s t e n , Z.: *Známa-neznámá listina markraběte Přemysla pro moravské statky pražského biskupství z r. 1233*. Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, Číslo 88, 1960, s. 134–135 sice vyslovil pochybnost o příslušnosti Jaroměřic k majetkům pražského biskupství před r. 1221, když markrabě Přemysl v listině z r. 1233 mluvil o darování otcově (CDB III/3. Ed. C. Friedrich – Z. Kristen – J. Bistrický. Olomucii 2000, č. 278, s. 394–396), ale sám dále usoudil, že jím mohly být myšleny vypočítávané imunity; pak by Jaroměřice patřily pražskému biskupovi i předtím.

64 H i k l , R.: *Cesta konická*, s. 4 přitom oprávněně argumentoval, že Zdíkův zachránce „rusticus“, který hledal „boves suos“ a kterého biskup poznal jako ze své čeledi, nemohl patřit k družině pocestných, nýbrž musel příslušet k biskupské vsi. Cf. B i s t r í c k ý , J. – P o j s l , M.: *Sborník k 850. výročí*, s. 17.

65 Č e c h o v á , G.: *Úsobrná celnice*, s. 36.

66 H o s á k , L.: *Středověká kolonizace na horní Svitavě*. ČSPS 62, 1954, s. 24–27.

svým obsahem pro takovou úvahu neposkytuje žádnou oporu,⁶⁷ výklad Gabriely Čechové zcela pomíjí další Vincenciovy informace. Z nich totiž vyplývá, že biskup svého zachránce nejen znal jako svého poddaného, ale dokonce věděl jméno jeho otce, což by samozřejmě nebylo možné, kdyby lokalitu získal až po incidentu. Zabíhání do takových detailů, kterému lze přirozeně oponovat, že dnes jen těžko můžeme ve Vincenciově vyprávění odlišit realitu od vymyšlených podrobností, kterými se autor snažil svůj příběh učinit zajímavějším, je v tomto případě zbytečné, neboť lokalizace místa přepadení v podání Gabriely Čechové z typické kolonizační oblasti horního poříčí Svitavy⁶⁸ činí pro raný středověk relativně intenzivně zemědělsky využívané území.⁶⁹ S tím již před delší dobou vyslovil nesouhlas Rudolf Procházka, který poukázal na nedostatek archeologických dokladů o osídlení Svitavska před 13. stoletím.⁷⁰

(4.) Další informace vyplývají ze sdělení o nočním transportu biskupa Zdíka z místa přepadení do Litomyšle. I když nebudeme brát zřetel na obvyklé přehánění středověkých pramenů, je zřejmé, že vzdálenost ujetá na jakémsi dobytčeti⁷¹ v zimním období, ztěžovaná tmou a závějemi, nemohla být nijak velká. Nebylo proto možné situování incidentu kamsi na pomezí olomoucko-znojemské v podání Františka Palackého, k čemuž ho zřejmě vedla znojemská proveniencí knížete Konráda.⁷² Také padesátikilometrové vzdálenosti Biskupic, Jaroměřic, Úsobrna i Svitávky od Litomyšle se jeví pro zmíněný způsob záchrany biskupa být krajně nereálné.⁷³ Nezapovídá se dalšími souvislostmi si tuto skutečnost nepochybně uvědomoval – na rozdíl od řady pozdějších badatelů – již v první polovině 16. století známý fabulátor Václav Hájek z Libočan, když ve své kronice incident situoval přímo do Litomyšle

67 CDB I. 399, s. 411–415. K listině viz H r u b ý, V.: *Tři studie*, s. 108–118; P r a ž á k, J.: *Diplomatické poznámky k litomyšlské listině krále Vladislava*. In: Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí. Pardubice 1959, s. 9–32.

68 Viz H o s á k, L.: *Středověká kolonizace*, s. 24–27.

69 Viz výše pozn. 54.

70 P r o c h á z k a, R.: *Vývoj*, s. 286.

71 Vincencius v pasáži týkající se přepadení biskupa Zdíka na třech místech použil výraz „*iumentum*“, který v daném případě k edici připojený překlad W. W. Tomka vykládá jako „*soumar*“ (FRB II, s. 414), tedy zvíře určené k nošení nákladů; vhodnějším se zdá obecnější pojem „*dobyčče*“.

72 P a l a c k ý, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Otisk dle původního vydání, Praha 1907, s. 111; nutno poznamenat, že kromě míst, kde pod Pálavou se k sobě nejvíce přibližovaly hranice všech tří moravských údělů, odděloval Znojemsko od Olomoucka celou svou šíří úděl brněnský. Na mylnou Palackého představu o sousedství údělů znojemského a olomouckého upozorňuje i H í k l, R.: *Cesta Konická*, s. 4, pozn. 43.

73 K rychlosti pocestných v různých souvislostech a s další literaturou viz B l á h o - v á, M.: *Možnosti a formy cestování ve středověkých Čechách a jejich odraz v soudobé historiografii*. In: *Cesty a cestování v životě společnosti*. Sborník příspěvků z konference konané 6.–8. září 1994 v Ústí nad Labem, Acta Universitatis Purkynianae, Philosophica et historica III. Studia historica II, 1995. Red. L. Bobková a M. Neudertová. Ústí nad Labem 1997, s. 39–53, zvl. s. 48.

a u Zdíkova zachránce přidal smyšlené uhlířské řemeslo a původ z Morašic, pět kilometrů západně od Litomyšle.⁷⁴ Vědom si nespolehlivosti Hájka, rozvinul jen opatrně jeho myšlenku vydavatel prvního svazku moravského Kodexu. Snad se tak dá soudit z Bočkem vymyšleného daru vsi „Lubine“, jíž měl věnovat biskup Zdík svému zachránci, jak se o tom hovoří v jednom z několika falz, kterými se Antonín Boček snažil zaplnit mezery v písemných pramenech o přepadení informujících.⁷⁵ Zde ovšem musíme shodně se Zdeňkem Nejedlým předpokládat, že Boček měl na mysli Lubnou jižně od Litomyšle,⁷⁶ přičemž se však s Hájkovým úsudkem asi neztotožnil natolik, aby to vyjádřil ve svých falzech výrazněji. Bočkův myšlenkový pochod tímto směrem, existoval-li vůbec, zůstal každopádně utajen i jeho zastáncům.⁷⁷

Byla to potom až záslužná práce Gabriely Čechové, ve které se znovu objevilo upozornění na nutnost lokalizovat místo přepadení do bližšího okolí Litomyšle. V případě Šemberou preferovaných Jaroměřic se jí jevilo pravděpodobnějším, že by Zdíka z místa přepadení jeho lidé dopravovali spíše do Olomouce než do Litomyšle,⁷⁸ což ostatně platí prakticky (s výjimkou Hájka a Čechové) o všech dosud pronesených názorech.

(5.) Nejednotný postoj panoval i v otázce směru Zdíkovy pouti. Jen nepochopením Vincenciova textu a snad i vlivem představy Františka Palackého, že přepadení se odehrálo kdesi na pomezí olomouckém a znojenském,⁷⁹ pokládal původně Hermenegild Jireček za východisko Zdíkovy cesty Prahu,⁸⁰ což od něj převzali Beda Dudík⁸¹ a Rudolf Dvořák.⁸² Byl to ovšem opět Jireček, kdo došel k poznatku, že směr Zdíkovy pouti musel být přesně opačný, z Olomouce na Prahu, a svůj původní názor opustil.⁸³ Na něj navázali Alois V. Šembera, Václav Novotný a další, kteří si uvědomovali, že, měl-li biskup Zdík podle písemných pramenů nastoupit cestu společně s Otou Olomouckým a přitom být u úsobrnské celnice žádán Konrádem Znojenským o přímluvu u knížete Vladislava v Praze,⁸⁴ nemůže být o směru z Olomouce na Prahu pochyb.⁸⁵

74 *Kronyka česká*. Ed. Václav Hájek z Libočan. Praha 1541, fol. CLXXXIII.

75 CDM, I. 273, s. 252–253.

76 Nejedlý, Z.: *Dějiny města Litomyšle a okolí I*. Litomyšl 1903, s. 49, pozn. 11.

77 Svědčí o tom předem ztracený pokus, který učinil Dudík, B.: *Dějiny Moravy III*, s. 124, pozn. 3, když se snažil ztotožnit Bočkovu „Lubine“ s Libinou na severní Moravě.

78 Čechová, G.: *Úsobrnská celnice*, s. 30.

79 Viz výše pozn. 72.

80 Jireček, H.: *Morava*, s. 64; t ý ž : *Příspěvek k vysvětlení záhadných soch na kostele ve vsi Sv. Jakubě*. PA 4/1860–1861, 1861, s. 176.

81 Dudík, B.: *Dějiny Moravy III*, s. 118.

82 Dvořák, R.: *Dějiny Moravy I*, Brno 1899, s. 75.

83 Viz Jireček, H.: *Zdík Jindřich, biskup olomoucký*. ČMM 2, 1870, s. 58.

84 FRB II, s. 398; s. 414.

85 Ze stejných důvodů je nepřijatelná i možnost, že by biskup cestoval z Olomouce k úsobrnské celnici, aby odtud do Říma zamířil přes Brno a ne přes Prahu.

(6.) Důležití jsou též účastníci akce proti biskupu Zdíkov, jak nás o nich informují písemné prameny. Zatím co Vincencius v souvislosti s přepadením jmenuje pouze Konráda Brněnského, uvádí se v Análech hradištsko-opatovických vedle Konráda jako útočník i Vratislav Brněnský.⁸⁶ Roli zde zřejmě hrála skutečnost, že Konrád musel procházet přes území brněnského údělu, přičemž nezapojil-li se do dalších událostí Vratislav Brněnský osobně, tak minimálně určitým počtem svých bojovníků, jimiž Konráda vybavil. Lze si ovšem dobře představit i situaci, že se spolu knížata Konrád a Vratislav v Brně nějak proti Zdíkov domlouvali a byla to zpráva o již brzkém odjezdu biskupa z Olomouce, která je přivedla k rozhodnutí se pokusit vyřídit záležitost dříve, než Zdík opět na dlouhou dobu opustí diecézi.⁸⁷

Kupodivu potom papež Lucius II. klatbu vynášel nejen nad Konrádem a Vratislavem, ale též nad Děpoltem, bratrem vládnoucího knížete Vladislava II. a dalšími osobami.⁸⁸ Rozdílu si povšiml již Antonín Boček, který v předmluvě k prvnímu svazku moravského Kodexu hovořil o stranictví Vincencia, jenž prý tak neobjektivně měl svalovat vinu za ohrožení života ctihodného biskupa pouze na Moravany,⁸⁹ což vzápětí vyvrátil František Palacký.⁹⁰ Ten se k problému vrátil ještě ve svých Dějinách, kdy při své představě o lokalizaci místa přepadení kamsi na neexistující pomezí Znojemska a Olomoucka,⁹¹ a sveden Bočkovým falzem posouvajícím existenci jemnického údělu do 12. století,⁹² vyslovil názor, že z Děpoltovy účasti lze odvozovat jeho vládu nad Jemnickem.⁹³ Beda Dudík, který již měl alespoň představu o spojitosti místa setkání biskupa Zdíka a Konráda Znojemského s Úsobrnkem, věděl, že Palackého názor s Děpoltovým Jemnickem neobstojí. Přišel proto s teorií jakéhosi uherského spiknutí, jehož dokladem měla být existence společných příbuzných v Uhrách u všech osob do incidentu zapojených, tedy i u Děpolta.⁹⁴ Uherskou stopou B. Dudíka se nevydal Alois V. Šembera a vrátil se nepřímou k myšlence F. Palackého, již narouboval na poznatky o Úsobrně. Podařilo se mu tak dojít k pozoruhodnému závěru, že papežskou klatbou stížený Děpolt musel tou dobou již mít úděl na Vrac-

86 FRB II, s. 399.

87 Před tím se Zdík ve své diecézi objevil po několika letech nepřítomnosti asi v půli roku 1144 vybaven privilegiem Konráda III. (k tomu viz níže).

88 CDB I, 143, s. 146: „...eodem sacrilegos, videlicet Conradum, Wratislaum, Depaldum...“.

89 CDM I, předmluva, s. XV.

90 Palacký, F.: rec., *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae... Tomus primus...* Časopis Českého museum 11, 1837, s. 118.

91 Viz výše pozn. 72.

92 Viz CDM I, 372, s. 348–349.

93 Palacký, F.: *Dějiny*, s. 111.

94 Dudík, B.: *Dějiny Moravy* III, s. 121–122. Myšlenku později jednoznačně odmítnul Novotný, V.: *České dějiny* I/2, s. 794, pozn. 2.

lavsku.⁹⁵ Václav Novotný, který Šemberovy závěry přijal bez výhrad, byl nepochybně obeznámen i se Šemberovou interpretací Děpoltovy účasti. Tu však nikterak nezmínil a připojil jen domněnku – jistě správnou – že Děpoltovo zapojení vypovídá o příčinách útoku úředníků na Zdíka, které spočívaly v exempciích snahách biskupa, rozbíhajících se od privilegia římsko-německého krále Konráda III z roku 1144.⁹⁶ Jelikož se na příslušném místě u Václava Novotného neobjevilo zopakování původní Šemberovy myšlenky, a sám Novotný se k ní později nevrátil ani ve 3. svazku svých Dějin,⁹⁷ zůstal doklad možné existence Děpoltova údělu na Vraclavi již v 1. pol. 12. stol. zapomenut a neobjevuje se ani v moderním zpracování děpoltické problematiky.⁹⁸

(7.) Od počátku také existoval odlišný výklad pramenů ohledně toho, kdo byl skutečně přepaden, zda-li biskup Zdík sám, či společně s knížetem Otou. Stručných údajů Análů hradištsko-opatovických, které vyznívají, jako by biskup Zdík byl přepaden společně s knížetem Otou,⁹⁹ se chopil Antonín Boček. Spekulaci, že Ota III. byl také obětí útoku, se snažil podpořit falešnou listinou, v níž kníže z vděčnosti za svou záchranu obdarovával moravskými statky litomyšlský klášter.¹⁰⁰ Podání Hradištsko-opatovických analů však nepochybně představuje zkratku, zachycující pouze, že Zdík a Ota společně přišli „*ad confinium iustius terre*“, a ve které se pak nemluví vůbec o setkání Zdíka s Konrádem Znojemským, nýbrž se hned uvádí noční přepadení Konrádem a Vratislavem Brněnským. Že je nutné vycházet z podrobného líčení Vincenciova, ze kterého vyplývá Otova neúčast při incidentu, správně

95 Š e m b e r a, A. V.: *O úkladném útoku*, s. 57.

96 CDB I, 138, s. 142: „*Omnem vero episcopii tui familiam...sub tue tuorumque successorum potestatis dominio et ordinatione ac iurisdicione manere decrevimus, ut nullius dignitatis vel conditionis homo a sua eos quiete et immunitate ulla valeat exactione vel violencia perturbare...*“ viz N o v o t n ý, V.: *České dějiny* I/2, s. 794, pozn. 2; podobně s. 795, jehož chápání příčin Zdíkova přepadení se zcela prosadilo (např. Ž e m l i č k a, J.: *Čechy v době knížecí*, s. 250). K významu privilegia viz V a n ě č e k, V.: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.)*. Zakladatelská práva-Pozemková vrchnost-Imunita. Část druhá. Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská. Práce ze semináře československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze. Číslo 12, Praha 1937, s. 70. Po diplomatické stránce se k listině vyjadřuje D u š k o v á, S.: *K problematice dvou nejstarších listin olomouckého kostela na Podivín, minci a imunitu*. In: Denárová měna na Moravě. Sborník prací z 3. numizmatického symposia 1979 – Ekonomicko peněžní situace na Moravě v období vzniku a rozvoje feudalismu 8.–12. století. Brno 1986, s. 313–318.

97 N o v o t n ý, V.: *České dějiny* I/3, Praha 1928 (viz rejstřík, hesla Děpolt I.–III.).

98 D e j m e k, J.: *Děpoltici*. (K mocenskému postavení a osudům jedné vedlejší větve Přemyslovců). *Mediaevalia Historica Bohemica* 1, 1991, s. 89–144.

99 FRB II, s. 398–399: „...*assumpsit secum Ottonem ducem...Cumque una venissent ad confinium iustius terre prefati duces, videlicet Konradus et Wratislaus, collecto exercitu ex inprovisio eos invaserunt...*“

100 CDM I, 253, s. 232–233; Při tvoření svého falza se Antonín Boček m.j. opřel o listinu litomyšlskou, kde je kníže Ota uveden jako dárcce tří vsí na Moravě (CDB I, 399, s. 413: „...*Dux Otto dedit in Moravia tres villas: Pametice, Vasan et Richouie...*“).

upozornil Václav Novotný¹⁰¹ a po něm znovu Rudolf Híkl¹⁰² i Gabriela Čechová.¹⁰³ Takový závěr opravňuje k dosti pravděpodobnému předpokladu, že kníže Ota nebyl přítomen ani vyjednávání biskupa Zdíka s knížetem Konrádem před kostelem u úsobrnské celnice.

Poznatky vyplývající z revize interpretací relevantních pramenů dosavadní literaturou lze tedy sumarizovat asi tak, že Zdík se spolu s knížetem Otou vydal z Olomouce do Říma přes Prahu (5), přičemž cestou se sešel a jednal s Konrádem Znojemským u úsobrnské celnice, která se nacházela pravděpodobně ve Svitávce (1). Odtud biskup putoval nerušeně dále až do místa svého noclehu (2), což byla nějaká ves olomouckého biskupství s dvorcem, který ležel při nějakém ne zcela snadno překročitelném vodním toku (3), odkud bylo podstatně blíže k Litomyšli, nežli do Olomouce (4). Do přepadení, jehož příčiny tkví v exempčních snahách biskupa, byli (na rozdíl od jednání u Svitávky) vedle Konráda zapojeni Vratislav Brněnský i bratr vládnoucího knížete Vladislava II. Děpolt, možná držitel Vraclavi (6), ale incidentu nebyl účasten kníže Ota, který se již dříve od Zdíka odpojil (7).

K těmto těžko zpochybnitelným základním postulátům se dopracovali, jak bylo v předchozí části příspěvku ukázáno, již dřívější badatelé, každý však nanejvýš k několika z nich. S kombinací všech dohromady dosud místo přepadení biskupa Zdíka hledáno nebylo. Před tím, nežli se o to pokusíme, je třeba ozřejmit, co uvedené informace k danému tématu vypovídají samy o sobě. Východiskem zde mohou být známé příčiny napadení biskupa údělníky. Co se týká jednání u úsobrnské celnice, budeme-li se striktně držet Vincenciova textu, který setkání biskupa Zdíka a Konráda Znojemského podává jako „na oko“ přátelské, s předmětem rozhovoru spočívajícím v údajné žádosti o biskupovu přímlovu u knížete Vladislava, lze dojít jen k jedinému závěru. Znojemský údělník musel být od samého počátku rozhodnut ztrestat a nebo úplně vyřadit exempčními snahami nepohodlného biskupa a setkání u úsobrnské celnice mělo ve skutečnosti za účel získat informace o dalším postupu Zdíka, či jej přímo odlákat od nepohodlného průvodu olomouckého knížete Oty III. Tomu by nasvědčovala i skutečnost, že Konrád, který při vzdálenosti Znojma od místa setkání musel vyrazit jako první, nevyhledal Zdíka v Olomouci, nýbrž se s ním střetl cestou. Za takové situace by potom pravděpodobně u hranic svého údělu čekal Vratislav Brněnský (nebo jeho ozbrojenci) na zprávu od Konráda, aby společně dohonili biskupa a s dalšími lidmi svůj neblahý plán zrealizovali.

101 N o v o t n ý , V.: *České dějiny* 1/2, s. 795, lakonicky sděluje, že Ota se od Zdíka oddělil a šel napřed.

102 H í k l , R.: *Cesta Konická*, s. 3, který vyslovil domněnku o Otově ubytování v Otíně či na Duraně.

103 Č e c h o v á , G.: *Úsobrnská celnice*, s. 30, pozn. 31a.

Možná však Vincencius nechápal pointu svého příběhu, spočívající v počátcích imunizačních snah české a moravské církve, a předmět jednání biskupa Zdíka se znojemským údělníkem prostě podal tak, aby více vynikla zrádnost knížete. V takovém případě si lze představit, že Konrád Znojemský vyhledal a čekal¹⁰⁴ biskupa u úsobrnské celnice hlavně proto, aby se ujistil, zda-li Zdík skutečně míní uvádět v život privilegium římsko-německého krále Konráda III. z roku 1144, či mu vysvětlil své důvody k protiopatřením. Přepadení by potom bylo spíše improvizací, která si vyžádala zajet pro posily do údělu názorově spřízněného Vratislava Brněnského, k čemuž samozřejmě bylo třeba určitého času. Přitom je zřejmé, ať již Konrád od počátku jel ze Znojma v ústrety Zdíkovi se zlými úmysly či nikoliv, že u úsobrnské celnice (Svitávce), která ležela v olomouckém údělu, neměl možnost biskupa Zdíka napadnout. Především nemohl vědět, zda biskup nepřicestuje s knížetem Otou III, který tou dobou byl zcela přikloněn na stranu Zdíkovi.¹⁰⁵ Jistě mohl být před incidentem vyvíjen ze strany ostatních údělníků nátlak na Otu, aby stál na jejich straně, Konrádův útok však, kdyby směřoval proti Zdíkovi i Otovi současně, by jejich věci spíše uškodil.¹⁰⁶ I když podle (7) biskupke Svitávce přijel asi bez olomouckého údělníka, byla zde knížecí posádka střežící celnici, o jejíž síle sice informace postrádáme, jíž však musel respektovat i zbrojný doprovod Konrádův.¹⁰⁷ To vše ukazuje, že z difference mezi aktéry (1) a (6) vyplývá pro biskupův přesun do (2) jistý časový interval, jehož dobu trvání sice neznáme, který však musel pokrýt Konrádovu cestu zpět od Svitávky na jih do brněnského údělu, sehnání lidí Vratislava Brněnského, či spojení se s nimi, a cestu za Zdíkem, zčásti patrně méně schůdnými cestami vyhýbajícími se Svitávce.¹⁰⁸ V této souvislosti lze konstatovat, že Vincenciovo líčení událostí přímo naznačuje, že po setkání u úsobrnské celnice kníže Konrád nejspíše olomoucký úděl opustil,¹⁰⁹ přičemž u kronikáře postrádáme jasné vyjá-

104 Vincenciem v této souvislosti užitě sloveso „*convenire*“ (FRB II, s. 414) takový výklad umožňuje.

105 FRB II, s. 396: „...*Otto dux provincie huius relinquens temeritatem fratrum suorum, videlicet Conradi et Wratislai, iure Boemico duci addesit...*“ Analista pak sděluje, že biskup Zdík a kníže Ota se vydali na pouť do Říma, pokračuje informací o přepadení a jeho důsledcích pro útočníky, aby vzápětí napsal, že „*Eadem utique tempestate filius Ottonis ducis natus est nomine Wladimir*“ a tak mimoděk poskytl jedno z možných vysvětlení náhlé změny politické orientace knížete (viz FRB II, s. 299; že ještě roku 1144 stál Ota na straně proti biskupu Zdíkovi dokládá Novotný, V.: *České dějiny* I/2, s. 792).

106 Ze stejných důvodů nemohl znojemský údělník útočit na biskupa již na cestě mezi Olomoucí a Malou Hanou.

107 V této souvislosti stojí za připomenutí, že papež vynesl klatbu nad celkem 12 osobami (CDB I, 143, s. 146–147). Je sice pravdou, že klatba nemusela postihnout všechny útočníky, na druhou stranu však se mohla týkat i těch, kteří byli do incidentu s biskupem zapojeni nepřímo, např. organizováním, nebo poskytnutím pomoci, třeba i jen útočiště.

108 Tamní posádka by nemusela nechat útočníky projít bez odporu za biskupem.

109 FRB II, s. 413 (viz výše pozn. 7).

dření, z něhož by vyplývala nutnost klást samotný akt přepadení do téhož dne, kdy biskup jednal se znojemským údělníkem.

Jde o důležitý poznatek (8) odpovídající informaci, že incident se neudál daleko od Litomyšle (4), a jenž navíc nachází podporu v zapojení Děpolta, možná již držitele údělu na Vraclavi (6), který spolu s moravskými knížaty měl stejné důvody odporovat exempčním snahám biskupa, jak o nich lze uvažovat ve světle privilegia krále Konráda III. z roku 1144. Vzhledem k nejmenování Děpolta anály hradištsko-opatovickými mezi účastníky incidentu, je nutné připustit i jinou interpretaci vyslovení papežské klatby nad ním a sice, aniž by se nějak více angažoval, že k přepadení biskupa prostě došlo na území jím (Děpoltem) ovládaném.

Existují tedy dosti výrazné indicie, které naznačují, že inkriminovanou biskupskou ves, kde došlo k přepadení, je třeba hledat nikoliv na moravské straně pomezí, nýbrž na straně české. Proti tomu existuje jedna závažná námitka, s níž vědomě či bezděky pracoval každý, kdo se dosud pokoušel místo nalézt. Ji představuje Vincenciova zmínka o co nejrychlejším vyvedení biskupa Zdíka ze země do Litomyšle,¹¹⁰ která vyvolává představu, jako by se přepadení událo na Moravě a při převozu do Litomyšle musela být překonávána moravsko-česká hranice.¹¹¹ I když lze podat důkaz, že v tomto konkrétním případě Vincencius slovo „terra“ nemusel užít ve významu země – tedy Moravy, nýbrž mohl mít na mysli úděl (viz Exkurs I), neukazovalo by to na olomoucký úděl, tedy opět na Moravu? Pokud ne, o jaký úděl by se jednalo v Čechách? Odpověď však již známe z výše podaného rozboru informací o účastnících spiknutí proti biskupovi. Oním údělem by musel být Děpoltův úděl na Vraclavi.

Zde je na místě již obrátit pozornost k jedinému relevantnímu prameni, ze kterého lze čerpat informace o případných východočeských lokalitách, jež by bylo možné dávat do souvislosti s traktovanými událostmi, tedy ke známé Zdíkově listině z roku 1136.¹¹² Z více jak dvou set v ní zaznamenaných jmen osad a popluží, tvořících hmotné zabezpečení olomouckého biskupství před biskupovým odchodem do Svaté země, připadají z důvodu vzdálenosti od Litomyšle v úvahu pouze dvě, Křekovice a Lozice koupené samotným Zdíkem jako jeho dar olomouckému proboštství sv. Václava.¹¹³

První z nich, jen necelé tři kilometry od Litomyšle již ve středověku zaniklá ves Křekovice, jejíž polohu upřesnily povrchové sběry Petra

110 FRB II, s. 415: „...quod citius eum extra terram educant...“

111 Tak zdůrazňuje Nejedlý, Z.: *Dějiny města Litomyšle* I, s. 49, pozn. 11.

112 CDB I, 115, s. 116–125; k datování Zdíkovy listiny cf. Bistřický, J.: *Zdíkovy listiny*. ČČH 96, 1998, s. 292–305 a Bolina, P.: *K interpretaci a datování Zdíkových listin*. ČČH, 97/2, 1999, s. 273–292.

113 CDB I, 115, s. 121: „...dominus episcopus Henricus emit et dedit sancto W(encezlao): Suanici, Lozici, Crecouicih...“ s mladším přípisem, že u Křekovic se jedná o „allodium sufficiens duobus aratris“.

Charváta,¹¹⁴ jistě nevelkou vzdáleností od Litomyšle dokonale splňuje podmínku možnosti nočního transportu biskupa do Litomyšle. Vincenciovo líčení obtíží Zdíkovu převozu by v takovém případě bylo možné připsat na vrub kronikářově snaze o co nejdramatičtější zaznamenání události. Otázkou zůstává, zda k přepadení mohlo dojít téměř na dohled Litomyšle, prakticky s vědomím osazenstva tamního hradu, a že právě tam by potom biskup hledal své útočiště. Uvědomíme-li si navíc skutečnost, že Křekovice nepatřily biskupovi celé,¹¹⁵ a že leží v pramenné oblasti bezejmenného potůčku, když nejbližší vodoteč hodna zaznamenání¹¹⁶ je téměř stejně vzdálená jako Litomyšl, potom nezbude, než tuto lokalitu z úvah o místě přepadení biskupa Zdíka vypustit.

Druhá ze vsí připadajících v úvahu, Lozice, se nachází od Litomyšle o něco dále, ve staré sídelní oblasti okolo levobřežních přítoků labského oblouku, ale i při své vzdálenosti 21 kilometrů od Litomyšle splňuje podmínku možnosti nočního transportu biskupa lépe než 25 kilometrů u Hradce nad Svitavou navrhovaného Gabrielou Čechovou.¹¹⁷ Především však Lozice svou polohou na říčce Novohradce, původně snad Kamenici,¹¹⁸ která ještě dnes zřetelně odděluje vlastní ves od části s hospodářským dvorem, dokonale vyhovují podmínkám Vincenciova textu. Také skromné informace písemných pramenů o dalších osudech této vsi nejsou v rozporu s představou, že právě v Lozicích došlo k přepadení biskupa Zdíka. Vypálení biskupského dvora, barvitě vylíčené kronikářem, jistě znamenalo podstatný zásah do života vsi, který sice nemusel vést k jejímu zániku, avšak v majetku olomouckého biskupství se s ní již nesetkáváme. K roku 1167 jsou Lozice jmenovány mezi dary knížete Vladislava II. litomyšlskému klášteru, přičemž se uvádí, že část byla koupena od biskupa Zdíka a část byla opuštěna od lidí, kteří nemohli snést útisk kastelánů.¹¹⁹ Biskupství tedy asi na držbu vsi a dvora

114 Křekovice jako zaniklou ves k Říkovcím u Litomyšle lokalizují např. N e j e d l ý , Z.: *Dějiny města Litomyšle* I, s. 21, pozn. 16 a S e d l á č e k , A.: *Místopisný slovník historický Království českého*. Praha 1912, s. 464; blíže viz C h a r v á t , P.: *Řekovice u Litomyšle a koncentrace osídlení ve středověku*. *Archaeologia historica* 7, 1982, s. 225–228.

115 Viz výše pozn. 113. Dílčí držba olomouckého biskupství v Křekovicích není potom v rozporu s tvrzením litomyšlského falza listiny Vladislava II. k roku 1167, že kostelu v Litomyšli „*dedit villam Crecouice*“ kníže Soběslav I. (CDB I, 399, s. 413).

116 Viz výše pozn. 61.

117 Č e c h o v á , G.: *Úsobrná celnice*, s. 36.

118 K původnímu pojmenování říčky Novohradky viz K u č a , K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, III. Díl (Kolín-Míro). Praha 1998, s. 715.

119 CDB I, 399, s. 413: „*...In villa autem Lozic dedí, quicquid vel Sdico episcopus emerat, vel quod homines vim castellanorum ferre non valentes, desertum reliquerant...*“ Toto sdělení ovšem s atakem na biskupa Zdíka nesouvisí; vypovídá o tehdejších poměrech pouze v rovině sociální, jak ukazují podobná slova v osvobození litomyšlského kláštera od hlavy roku 1226 (CDB II, 289, s. 289–290: „*...a castellanis et iudicibus atque aliis nostris beneficiarijs occasione illius culpa... eiusdem nostri claustris pauperibus maxima impedimenta et iniuriae atque gravamina fiebant...*“).

rezignovalo. I když nemáme přímé doklady, že se tak stalo v souvislosti s jejím vypleněním roku 1145, je to nanejvýš pravděpodobné.

Lokalizací Zdíkovy přepadení roku 1145 do Lozic do sebe zapadly veškeré relevantní informace písemných pramenů. Jistě se nejedná o poslední slovo vyřčené k tomuto tématu, ale prozatím není k dispozici jiné řešení problému. Lze se proto na závěr ptát, nakolik je dosažený výsledek v souladu s jinými poznatky a co vše z nové lokalizace vyplývá.

I. Především se ukazuje, že počátky historie děpoltického údělu na Vraclavi mohou sahat hlouběji než do počátku 13. století,¹²⁰ sice až k první půli čtyřicátých let 12. století. S místem přepadení biskupa Zdíka ve vsi Lozice, která nepochybně příslušela do Vraclavska, jehož ústředí se nacházelo jen sedm kilometrů odtud na severovýchod,¹²¹ vynášely papežské listiny klatbu nad bratrem vládnoucího knížete Vladislava II. Děpoltem oprávněně, i kdyby se incidentu přímo nezúčastnil, protože k napadení došlo na území jím ovládaném, nehledě na možnost jakéhosi zapojení jeho lidí.¹²² Zdík nepochybně chápal, proč k přepadení došlo a že bezpečí nemůže hledat u držitele Vraclavi, který právě v užitcích z Lozic (třeba jen potenciálně) ztenčených privilegiem z roku 1144 měl stejné příčiny nevraživosti vůči němu, jako obě moravská knížata. Proto zřejmě nevolil jako své útočiště bližší Vraclav, nýbrž vzdálenější Litomyšl, kam se mohl nezávisle na Vraclavi dostat přes Srbce, Řepníky, Libecinu a Morašice. Zdíkův útěk do Litomyšle přitom naznačuje, že Litomyšl tehdy ještě nemusela příslušet k vraclavské kastelánii, ba že pochyby Petra Charváta o samotné existenci litomyšlského hradu je třeba brát pouze jako určitý nápad, nikoliv však jako prokázanou skutečnost, která by umožňovala Kosmovy zmínky o Litomyšli vztahovat k benáteckému hradisku.¹²³ Dosud ani nebyl vyvrácen názor Josefa V. Šimáka,

120 Tak Dejmek, J.: *Děpoltici*, s. 89–144, na základě titulatury Děpolta III. před r. 1214 „*dux Caslaviensis et Hrudimensis et Wratizlaviensis*“ (CDB II. 112, s. 107).

121 K Vraclavi viz Jireček, H.: *O některých starožitnostech v Chrudimsku*. PA 3, 1859, s. 367–368; nověji Charvát, P.: *Slovanské osídlení Vraclavska do poloviny 13. století*. Archeologické rozhledy 32, 1980, s. 274–279; Sláma, J.: *Střední Čechy v raném středověku II*. Praehistorica XI, Praha 1986, s. 94; Zemlička, J.: *K dotváření hradecké sítě za Břetislava I.* („Přemyslovská“ jména v názvech českých a moravských hradů). Historická geografie 28, 1995, s. 33 a Charvát, P.: *Hrady v Podlesí: Středověké Vraclavsko do roku 1300*. Pomezí Čech a Moravy 1, 1997, s. 14–16.

122 V tomto smyslu lze chápat i formulaci, jíž papež Eugen III. snímal z Děpolta klatbu: „*...Teobaldum, fratrem dilecti filii nostri W., illustris Boemorum ducis, qui personam tuam et illos, qui tecum erant, invasit...*“ (CDB I, 145, s. 147–148).

123 Charvát, P.: *Slovanské osídlení*, s. 275; t ý ž : *Hrutov – věrejšek a dnešek jednoho problému*. Folia historica Bohemica 2, 1980, s. 44; t ý ž : *Z dějin Litomyšle do počátku 14. století*. In: Litomyšl. Duchovní tvář českého města. Litomyšl 1994, s. 8–27. Charvátův výklad nutí u vícekrát o pohraničním zařízení typu „*porta custodie*“ písčícího Kosmy (viz KOSMAS II. 9, *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. MGH-Scriptores. Nova Series II. Ed. B. Bretholz. Berolini 1923 (dále jen Bretholz), s. 95–96; II. 11, s. 98; II. 23, s. 115; III. 22, s. 189) předpokládat, že by v případě Litomyšle, kterou hodnotil slovy „*castrum*“ či „*oppidum*“ (KOSMAS I. 27, Bretholz, s. 50; III. 22, s. 190), nebyl schopen pojmově odlišit

podle kterého ve prospěch existence hradu v Litomyšli svědčí ustanovení knížete Břetislava II. v litomyšlském falzu, jímž se určovalo, aby blíže neurčenému kastelánovi bylo placeno tři sta peněz a (litomyšlskému) kostelu jeden vůl jako pokuta od toho, kdo by „*in territorio illo*“ ulovil jakoukoliv zvěř a nedal část masa kostelu.¹²⁴ Podle Šimáka se totiž slovo „*territorium*“ nevztahuje k předešlé větě o Hrutovsku, nýbrž k litomyšlskému kostelu a tudíž i onoho kastelána by místo k Vraclavi bylo lépe spojovat s Litomyšlí.¹²⁵ Připustíme-li existenci hradu v Litomyšli, měl pro jeho existenci incident dosti závažný důsledek. Víme, že kněží tamního farního kostela, či spíše malé kapituly, ustanovené v letech 1092–1100 knížetem Břetislavem II,¹²⁶ se stali jádrem premonstrátského kláštera založeného biskupem Zdíkem spolu s Vladislavem II. Kdy k tomu došlo, však zcela jasné není. Vincenciovi, když k roku 1141 psal o přičinění biskupa Zdíka na návratu knížete Oty III. z vyhnanství v Rusku, se zdálo vhodné připomenout veškeré dřívější i potomní církevní zásluhy biskupa a mezi jinými přitom poskytl i informaci o Zdíkově založení litomyšlského kláštera.¹²⁷ Jak správně postřehl již Z. Nejedlý,¹²⁸ nelze odvozovat počátky premonstrátského kláštera v Litomyšli od libovolně kronikářem vybraného roku 1141, ke kterému Vincencius vztáhnul svoji revokaci,¹²⁹ nýbrž je nutno je odvíjet od jediné konkrétní informace, jíž

---

od „*porta terrae Natretzenici*“ (CDB I, 399, s. 413), tedy benáteckého hradiště v pojetí P. Charváta. Podobně jako v Litomyšli postrádáme u celé řady důležitých hradů 11.–12. století informace o jakémkoliv správci, úřadu, či dávece darované nějaké církevní instituci (např. Jaroměř, Malín, Oldřich – viz S l á m a, J.: *Střední Čechy v raném středověku* II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praehistorica 11. Praha 1986, s. 73–74, 80, 86–87), aniž by bylo o jejich existenci pochybováno.

124 CDB I, 399, s. 413: „*Constituit etiam, ut si quis quancumque feram in territorio illo ceperit, partem carniuum eius ecclesie illi solvat, et qui non solverit, trecentos nummos castellano, bovem vero ecclesia habeat.*“

125 Š i m á k, J. V.: *Ještě o Hrutově*, s. 157–161.

126 CDB I, 399, s. 412: „...*ecclesiam Lutomislensem, ...tam Breiczlai loci illius fundatoris,...*“. Proti původní domněnce Gelasia Dobnera, že Břetislav II. v Litomyšli založil pouze kostel, přišel P a l a c k ý, F.: *Dějiny*, s. 197 s názorem, že se jednalo o benediktinský klášter, což rozvinul L i p e r t, J.: *Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit*. II. Band: Die sociale Einfluss, der christlich-kirchen Organisationen und der deutschen Colonisation. Prag – Leipzig 1898, s. 49 myšlenkou, že mohlo jít o odnož Opatovic. Naproti tomu míní N o v o t n ý, V.: *České dějiny* I/2, s. 381–382, že se jednalo o větší farní kostel, na jiném místě však dokázal, že sbory kněží při velkofarních kostelech lze těžko odlišit od našich nejstarších kapitul. Právě představa kolegiátní kapituly se v případě litomyšlském ukazuje nejpravděpodobnější (viz R i c h t e r, V.: *Glosy k Velehradským otázkám*, ČSPS 59, 1951, s. 7–8, P r a ž á k, J.: *Diplomatické poznámky k litomyšlské listině krále Vladislava*. In: Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí. Pardubice 1959, s. 20, pozn. 25 a C h a r v á t, P.: *Hrady v Podlesí: Středověké Vraclavsko do roku 1300*. Pomezí Čech a Moravy 1, 1997, s. 15), zejména s ohledem na strukturu jejího hmotného zabezpečení (užitky ze vzdáleného Chýnova).

127 FRB II, s. 410.

128 N e j e d l ý, Z.: *Dějiny města Litomyšle* I, s. 48–49.

129 Do roku 1141 klade např. R e i c h e r t o v á, K.: *Vývoj historického jádra města Litomyšle*. In: Středověká archeologie a studium počátků měst. Praha 1977, s. 167.

máme k dispozici, od přepadení roku 1145. Totéž platí i o daru Oty III., který klášteru věnoval tři moravské vsi, Pamětice, Vážany a Říkovice.¹³⁰ Lze se pak domnívat, že hrad, který se založením kláštera jistě okamžitě nezaničil, postupně pohlcován církevní institucí začal daleko rychleji ztrácet na významu. Vznik premonstrátské kanonie v životě asi již skomírajícího litomyšlského hradu tedy mohl znamenat příslovečný „hřebík do rakve“. Dosvědčoval-li roku 1226 „*Bicen castellanus Wratislaviensis*“ pořízení týkající se litomyšlského kláštera,¹³¹ je v souladu s Petrem Charvátem možno usuzovat, že Litomyšlsko tou dobou již bylo spravováno z Vraclavi a že hrad v Litomyšli již neexistoval. Nic však nenavědčuje tomu, aby tato situace byla promítána zpět do 11.–1. pol. 12. století.

II. Druhý neméně důležitý okruh problémů odvíjejících se od lokalizace místa přepadení biskupa Zdíka roku 1145 do Lozic je spojený s průběhem starých stezek z Moravy do východních Čech. Při zcela oprávněně konstatované nedostatečné podloženosti všech dosud prezentovaných názorů,¹³² představují poznatky o putování biskupa Zdíka roku 1145 z Olomouce do Prahy přes Svitávku a Lozice jisté rozšíření stávajících velice skromných informací k problematice starých cest na česko-moravském pomezí. I s tímto kvalitativním posunem se samozřejmě nedostáváme z roviny pouhých hypotéz, jejichž aplikování na známé skutečnosti sice nabízí v některých případech vcelku přijatelná řešení letitých problémů, která však stále nepředstavují více, než osobní názor autora.

Vyjít je třeba z dnes již těžko zpochybnitelné existence významné mezinárodní komunikace základu v podstatě pravěkého, spojující ve 2. polovině 10. století za říše českých Boleslavů Krakov s Prahou a procházející právě Olomoucí.¹³³ Po ní se také v zimě roku 1145 Zdik patrně

130 CDB I, 399, s. 413. Že to nebylo z vděku za svou záchranu, jako spíše výraz úcty a podpory biskupu Zdikovi viz výše pozn. 100–101; vyloučit nelze ani souvislost s okolnostmi uvedenými v pozn. 105.

131 CDB II, 289, s. 290.

132 K hodnocení starší literatury viz Severin, K.: *Trstenickou stezkou cestou necestou*. (K vývoji názorů na průběh středověké komunikace). Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy, Sv. 4. Litomyšl 2000, s. 353–388, který podává k problematice tzv. Trstenické stezky téměř úplnou bibliografii. Z možných doplňků lze uvést např. Jireček, H.: *Morava do roku 1200*, s. 63–66; Šembera, A. V.: *O úkladném útoku*, s. 47–81; Pechhold, R.: *Die Hausbrünner Provinz*. Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengster Landes 16/1–2, 1920, s. 157–164; Vogt, K.: *Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*. Reichenberg – Leipzig 1938 (=Forschungen zur Sudetendeutschen Heimatkunde 8), příl.; Šimák, J. V.: *Příspěvky ke starému místopisu Čech II*. ČSPS 51–53, 1943–1945, Praha 1946, s. 50–82; Reichertová, K.: *Vývoj historického jádra*, s. 164–174; Cendelín, D.: *Staré komunikace česko-moravského pomezí*. Trstenická stezka jako historický mýtus, Rkp. 2000.

133 Michna, P. J.: *K utváření raně středověké Moravy*. (Olomouc a historické Olomoucko v 9. až počátku 13. století). ČSČH 30, 1982, s. 716–744; Dohnal, V.: *K otázce propojení Moravy s Čechami a Slezskem v raném středověku*. Časopis Slezského zemského muzea. Série B, 47, 1998, s. 3.

trasou přes Náměšť na Hané, kde mělo olomoucké proboštství sv. Václava majetek již od počátku 12. století,¹³⁴ spolu s knížetem Otou vydali směrem na Prahu. Úsek z Olomouce na západ do Boskovické brázdy, v literatuře označovaný jako tzv. konická stezka,¹³⁵ verifikuje v průběhu jeho západnější poloviny hradišské falzum k roku 1200 jako „*via de Gewiczko dirgitur versus Konicz*“.¹³⁶ Z prostoru pozdějšího města Jevíčka s doloženým clem a mýtem¹³⁷ směřuje stezka listina biskupa Bruna z roku 1270 na severozápad,¹³⁸ k nejhořejšímu toku Svitavy. Její průběh kolem již zaniklého velkomoravského hradiska u Mařina, na Pohledy a dále k Hradci nad Svitavou na přechodu řeky Svitavy, podrobně zdůvodnil v dosud nepřekonané práci Václav Richter.¹³⁹ Dalším pokračováním této komunikace, která z pomezího pralesa vycházela u benáteckého hradiska zemskou branou, zachycenou koncem 12. století litomyšlským falzem k roku 1167 jako „*porta terre, que dicitur Natrstenici*“,¹⁴⁰ aby přes Litomyšl, pozdější Vysoké Mýto, Vraclav a Chrudim směřovala na Prahu, není prozatím třeba se zabývat. Biskup Zdík tudy nejspíše nešel, neboť nejpozději při příchodu do Boskovické brázdy se dozvěděl, že od Brna za ním do Svitávky přijíždí (či již přijel) Konrád Znojemský.¹⁴¹ Cesty Zdíka a Oty Olomouckého se proto nejspíše v prostoru pozdějšího města Jevíčka rozdělily, když kníže, o kterém již v souvislosti následujícími událostmi neslyšíme, zřejmě pokračoval ve směru původní trasy na Litomyšl,¹⁴² zatímco Zdík zamířil na jih k asi 20 kilometrů vzdálené Svitávce. Mohl se pohybovat po komunikaci doložené mezi Svitávkou a Jevíčkem hradišským falzem k roku 1200,¹⁴³ která nejspíše plnila roli

134 CDB I, 115, s. 120; viz H o s á k , L . – Š r á m e k , R.: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* I, A-L. Praha 1970, s. 71.

135 H i k l , R.: *Cesta konická*, s. 1–8.

136 CDB II, 351, s. 362–364.

137 Viz výše pozn. 31.

138 Spojnice mezi horním počtím Svitavy a Boskovickou brázdou se uvádí jako „*viam, quae protenditur versus Gewitz*“ (CDB V/2, 620, s. 223–225).

139 R i c h t e r , V.: *Staré stezky*. ČSPS 63, 1955, s. 195. Richterovo řešení naposledy podpořil C h a r v á t , P.: *Z dějin Litomyšle*, s. 9, zatím neověřitelnou domněnkou, že bojovníci, kteří v době velkomoravské na benáteckém hradisku u Litomyšle strážili moravskou hranici, měli svou základnu na hradisku u Mařina; viz též pozn. 37.

140 CDB I, 399, s. 412. K benáteckému hradisku viz výše pozn. 123.

141 Viz výše u pozn. 6.

142 Viz výše u pozn. 100–101.

143 CDB IV, 188, s. 341–348: „*sequatur autem eum thelonearius Switaviae versus Brunnam usque ad montem, qui dicitur V gedli, versus Gewichko vero usque ad aquam, que dicitur Studena*“.
Komunikaci Svitávka – Jevíčko, která měla účel ryze praktický, považoval R i c h t e r , V.: *Staré stezky*, s. 196–203; t ý ž : *Hraniční hvozď v okolí Moravského Třebouska*. ČSPS 64, 1956, s. 145–147 za variantu jakési významné mezinárodní trasy pravěkého základu, která směřovala z Podunají do Slezska; řadu argumentů proti Richterově představě uvádí M u s i l , F.: *K problematice vývoje středověkých komunikací v Poorlicku v době předhusitské*. Historická geografie 30, 1999, s. 135–153, který ukázal, že vznik komunikací procházejících přes Poorlicko na Kladsko nelze klást před polovinu 13. století.

spojky mezi výše popsanou cestou Olomouc-Praha a stezkou brněnskou,¹⁴⁴ po níž k celnici u Svitávky cestoval Konrád Znojemský. Brněnskou stezkou je potom třeba chápat jako druhou důležitou dálkovou komunikaci z Moravy do východních Čech, již u Sebranic zmiňuje břevnovské falzum k roku 1043,¹⁴⁵ a která od Svitávky ve druhé polovině 12. století směřovala po okraji tzv. újezdu Olešnice¹⁴⁶ do prostoru pozdějšího města Poličky¹⁴⁷ a českým vnitrozemím dále na Prahu. Při dvou nezávislých trasách, olomoucké a brněnské, musely na výstupu z pomezího lesa (ve směru z Čech) do Malé Hané existovat dvě různá celní místa. Obě dvě se také skutečně v pozdějších písemných prameňech objevují. První se nacházelo v prostoru pozdějšího města Jevíčka¹⁴⁸ a druhé ve Svitávce,¹⁴⁹ přičemž o obou zařízeních se lze domnívat, že sloužila k vybírání poplatků pro příchozí z Čech.¹⁵⁰ I když se v úsobrnské provincii nacházely dvě celnice, je zřejmé, že Vincencius měl na mysli tu ve Svitávce, neboť v severnější (jevíčské), byla-li by mís-

144 K průběhu brněnské stezky viz V e r m o u z e k , R.: *Poznámky k Trstenické stezce*. Vlastivědný věstník moravský (dále jen VVM) 23, 1971, s. 170.

145 CDB I, 378, s. 351–352. K listině viz Š e b á n e k , J.: *K otázce břevnovských falzů*. Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university II/2–4, 1953, s. 261–285, zvl. s. 269.

146 CDB I, 386, s. 370: „... *circūtus Olesnice, cuius termini sunt albi lapides et ex una parte flumen Zuratca et ex altera Zuitava. Fines vero ipsius silve non sunt nisi ad desertum silvarum viam habentium, que ducit ad Boemiam...*“; K době vzniku falza viz N o h e j l o v á , E.: *Příběhy kláštera opatovického*. Filosofická fakulta University Karlovy. Práce z vědeckých ústavů 12, Praha 1925; H r u b ý , V.: *Tři studie*, s. 131–138; N o v ý , R.: *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*. Studia mediaevalia Pragensia 2, 1991, s. 125–146. Jedná se o trasu, s níž poprvé přišel Š i m á k , J. V.: *Ještě o Hrutově*, s. 166–168 který, ač mohl využít vymezení olešnického újezdu v listině opatovické, vyšel z chybné lokalizace míst uváděných na hranicích újezdu Sebranic ve falzu k roku 1043 (viz o poznámku výše), což oprávněně kritizovali Č e r n ý , F.: *Poznámky o stezce Trstenické*, Agrární archiv 5, 1918, s. 104 a S e d l á č e k , A.: *Dodatek o újezdě Sebranickém*. Český časopis historický 24, 1918, s. 272–273.

147 Ať se přikloníme ke kterékoli z dosud naznačených variant vymezení újezdu Olešnice (např. H o s á k , L.: *Dějiny Boskovska*, s. 19–20, R i c h t e r , V.: *Staré stezky*, s. 200–201, V á v r a , I.: *Trstenická stezka*, s. 96–97), při jehož hranicích podle opatovického falza běžela brněnská stezka, nebudeme směřovat jinam než k Poličce. Vést tuto komunikaci mimo prostor pozdějšího města Poličky mohli jen ti z autorů, kteří její průběh spojovali s údolím Křetínky (např. L i c k , K.: *Die alte Mautstation „Svitavia“ und die sogenannte Trstenitzer Strasse*, ZVGMS 17, 1913, s. 286; M a c k e r l e , J. – T o v á r e k , F. – V a c o v á , P.: *Moravskotřebovský okres*, Jevíčko 1946, s. 84), v raném středověku však nepochybně neprůchodným. S neprůchodností údolí Křetínky počítal jediný ze zastánců názoru, že brněnská stezka původně nevedla přes prostor pozdějšího města Poličky, Václav Richter, který ji od Bystrého směřoval přes pozdější Limberk (dnes Pomezí) a Květnou přímo na Litomyšl (viz R i c h t e r , V.: *Staré stezky*, s. 201). To však bylo sotva možné. Vedla-li by tak významná komunikace na Litomyšl přes Limberk, kolonizační ves existující ještě před založením města Poličky, nemohla by na ní kolmá cesta z Limberka k Poličce být osou rozměření lánů této vsi i lánů poličských, jak na to upozornil Š i m á k , J. V.: *Středověká kolonizace v zemích českých*. České dějiny I/5. Praha 1938, s. 1260, pozn. 3.

148 Viz výše pozn. 31.

149 Viz výše pozn. 24.

150 Pro Svitávku tak odvodil H o s á k , L.: *Historický místopis hradskeho obvodu*, s. 60–61.

tem setkání biskupa Zdíka a knížete Konráda, by nevznikly příčiny k oddělení biskupa od Oty Olomouckého.

Logicky lze dále předpokládat, že biskup Zdik se od Svitávky nevydal zpět k severu, aby se vrátil na olomouckou stezku, nýbrž využil možnosti pokračovat v cestě do Prahy po brněnské stezce směrem západním. Pak by ze Svitávky mohl jít po stejné komunikaci, kterou měl při zakládání města Poličky roku 1265 na mysli diktátor listiny Přemysla Otakara II., když hovořil o „*via et strata publica de Alta Muta versus Brunnam per dictam civitatem in Policzek*“.¹⁵¹ V době biskupa Zdíka ovšem Polička ani Vysoké Mýto neexistovaly. Nemá proto smyslu se zabývat detaily, kudy spojení z prostoru pozdějšího města Poličky s Vysokým Mýtem ve 13. století vedlo, jako spíše zjišťovat komunikační možnosti směru určeného místem přepadení biskupa v Lozicích. Kupodivu v Poličce právě tento směr, vyjádřený cestou vyběhající ze Staro- (jindy Novo-) hradske brány k severozápadu na Nové Hrady, tvoří základní páteř městského půdorysu, zatímco směr litomyšlský se ukazuje pouze podružným.¹⁵²

I když známé litomyšlské falzum vzniklé na samém konci 12. století zde o žádné stezce nehovoří, nelze z toho usuzovat na její neexistenci. Skutečnost, že listina umí pojmenovat prostor, kterým by od luk „*Napolíčkách*“ přes Široký Důl a Lubnou komunikace vedla směrem na dnešní Nové Hrady, to alespoň nevyklučuje.¹⁵³ Ona jména nadto zřetelně vytyčují osu, která se nápadně shoduje s výrazným výškovým zlomem, jehož průběh sleduje dodnes zřejmá severovýchodní a severní hranice rozsáhlého lesního komplexu, táhnoucího se na západ až k Chrudimi a vyznívajících ještě dále v severním úbočí Železných hor. Jevu, podstatu kterého nejlépe vyjadřují geologické mapy, je nutno přiznat značný komunikační potenciál, neboť z Poličky zhruba v trase přes Budislav, Nové Hrady, Luže a Chrast (či Rosice) umožňoval bez nějakých významnějších komplikací se dostat do Chrudimi podstatně kratším způsobem nežli přes Litomyšl a Vraclav. Komunikaci tímto směrem doposud předpokládal pouze Karel Hovorka, jeho vedení trasy přes Proseč, nerespektující přírodní podmínky a opírající se pouze o lidové pověsti, bylo však jako nemožné po právu odmítnuto.¹⁵⁴

K výše uvedené čáře Polička–Nové Hrady–Luže–Chrudim se také pozoruhodným způsobem vážou majetky nejstarších územně přísluš-

151 CDB V/1, 457, s. 673–677.

152 Cf. K u č a , K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, V. Par-Pra. Praha 2002, s. 365–366.

153 CDB I, 399, s. 414: „...*Circuitum etiam ego rex Wladizlaus eidem ecclesie contuli, qui dicitur Nalubnem, cum pratis omnibus, que vocantur Napolíčkah, et silvam totam ab ortu Dezne usque ad fluvium, qui dicitur Zuratka. ...*“; k listině viz výše pozn. 67.

154 H o v o r k a , K.: *Na stopách stezky chrudimsko-letovické*. ČSPS 3, 1895, s. 50–53. Kritika této práce viz A d á m e k , K. V.: *Od Letovic vedla stezka k Mýtu, a nikoliv Chrudimi*. ČSPS 3, 1895, s. 84–85.

ných církevních institucí, jako i ústavů značně vzdálených, s čímž se setkáváme i u jiných významných komunikací.¹⁵⁵ Především lze uvést dva majetky, kterými v průběhu druhé poloviny 12. století disponoval opatovický klášter, královská fundace Vratislava II. z let 1086–87.¹⁵⁶ Šlo jednak o les u vsi Hroubovice (mezi Lužemi a Chrastí) prodaný litomyšlským premonstrátům,¹⁵⁷ a jednak o ves Hlínu s lesem, jehož hranice sahaly „*usque ad silvam Uribete et Zdezlai*“.¹⁵⁸ Jak Hroubovice, tak Hlínu získal později od Opatovic benediktinský klášter v Podlažicích, snad soukromá fundace velmože Vrбаты z doby před rokem 1160,¹⁵⁹ podstatnou část jejíž majetkové výbavy, která se na východ táhla až k Novým Hradům, tvořilo právě území identifikovatelné s „*lesem Vrbatovým a Zdislavovým*“, severně něhož tušíme běžet uvedenou stezku. K severní hranici zmíněného lesního komplexu, táhnoucí se na západ směrem k Chrudimi, se pojila i část původního nadání druhé nejstarší církevní instituce v regionu, Břetislavem II. (1092–1100) založené kolegiátní kapituly v Litomyšli.¹⁶⁰ Z Břetislavova daru neležela daleko od předpokládané stezky Polička-Chrudim ves „*Secri*“ ve Friedrichově identifikaci s Vidlatou Sečí, zcela nepochybně potom Řestoky u Chraští a Doubravice mezi Novými Hrady a Lužemi.¹⁶¹ Původně církevním majetkem, soudě podle názvu, byla i lokalita „*Ualle sacerdotis*“ zmiňovaná rokem 1226 již v soukromém majetku,¹⁶² kterou Hermenegild Jireček navrhl

155 Cf. M e d u n a , P.: *Cesty ve středověku–středověk v cestách*. Mediaevalia archaeologica bohemia 1993, PA-Supplementum 2. Praha 1994, s. 108–116.

156 K počátkům opatovického kláštera viz K u r k a , J.: *Začátky klášterů sázavského, opatovického, podlažického a sezemského*. Praha 1913, s. 16–19, N o h e j l o v á , E.: *Příběhy kláštera opatovického*, s. 8–12, L e d r , J.: *Dějiny města Přelouče nad Labem*. Přelouč 1926, s. 18–22, R a t a j , J.: *Archeologie na území opatovického kláštera*. PA 58, 1967, s. 592–598 a Š e b e k , F.: *Dějiny Pardubic I*. Pardubice 1990, s. 32–36.

157 CDB I, 399, s. 414: „*Abbas Deocarus emit silvam a fratribus de sancto Laurentio iuxta Grubouic*“.

158 CDB I, 386, s. 369.

159 K benediktinskému klášteru v Podlažicích viz F r i n d , A.: *Kirchengeschichte Böhmens I*. Praha 1864, s. 267; S e d l á č e k , A.: *Paměti kláštera v Podlažicích*. Method 29, 1903, s. 7–8, který i počátky Nových Hradů, až do husitských válek nesoucích jméno „*Domus Dei*“, spojuje s Podlažicemi. Stala-li se zárodkem premonstrátského kláštera v Litomyšli starší kolegiátní kapitula Břetislava II. (viz výše pozn. 126), nemohli tamní údajně vypuzení benediktinští mniši přejít do Podlažic, jak uváděl K u r k a , J.: *Začátky klášterů*, s. 19.

160 CDB I, 399, s. 412: „*...villam Secri cum duobus aratris et duobus aratoribus. Restoceph dedit fabrum nomine Mucek cum filliis et filiabus. Nadubraunici dedit equas indomitas cum pascuis et custodibus earum et Iwan et Dobrach. Pistorem nomine Ian, cuius filius Nemoj postea pro redemptione suimet emit servum nomine Valdic cum uxore et filius et filiabus...*“ K problematice litomyšlské kapituly viz výše pozn. 126.

161 Kromě editora ztotožnil „*Secri*“ s Vidlatou Sečí též S e d l á č e k , A.: *Místopisný slovník*, s. 788; N e j e d l ý , Z.: *Dějiny I*, s. 20, pozn. 11, navrhol čtení „*Sekey*“ a proto pokládal za neznámou lokalitu, s Osíkem u Litomyšle spojil V á v r a , I.: *Trstenická stezka*, s. 94. Friedrichovu Doubravici u Pardubic správně Doubravici u Chraští nahradil N e j e d l ý , Z.: *Dějiny I*, s. 20.

162 CDB II, 289, s. 290.

ztotožňovat s Doly u Luží.¹⁶³ Blízkost chrudimsko-brněnské stezky konečně mohla také hrát roli při koupi Lozic biskupem Zdíkem, přičemž nelze vyloučit, že tato ves původně též příslušela k výbavě opatovického kláštera či litomyšlské kapituly.¹⁶⁴ Po roce 1125 uskutečněná koupě Lozic ve prospěch asi 130 kilometrů vzdáleného olomouckého probošství sv. Václava představuje první majetkový doklad územně nepřislušné církevní instituce, druhý lze spatřovat ve vztahu kostela v Řestokách k více jak 250 kilometrů vzdálenému kladrubskému klášteru.¹⁶⁵

Ve světle výše uvedených informací písemných pramenů lze pokládat hypotézu se stezkou, která by v raném středověku od Brna přes prostor pozdějšího města Poličky a někudy kolem Nových Hradů směřovala na Chrudim, za hodnou zřetele. Pak by ovšem oba dva základní komunikační tahy českého raně středověkého státu (Brno-Praha a Olomouc-Praha) při postupu do Čech se k sobě přibližovaly, aby ve starším období se spojily zřejmě až v Chrudimi.¹⁶⁶ Teprve později snad došlo k posunu vidlice olomoucké a brněnské cesty z Chrudimi k Vraclavi, do prostoru dnešního Vysokého Mýta, odkud se potom mohlo chodit jednak na Olomouc nezměněnou trasou přes Litomyšl, jednak brněnskou stezkou na Poličku, jak ji zachycuje zpráva z roku 1265.¹⁶⁷ Posun vidlice obou cest jde bezpochyby dávat do souvislosti se změnami sídelní struktury, které na Vraclavsku probíhaly ve druhé polovině 12. věku a ve století následujícím. Jako jedno z možných vysvětlení se nabízí celou pochopitelné snahy panovníka podpořit svou novou lokaci ve Vysokém Mýtě, k jejímuž vysazení došlo před rokem 1265.¹⁶⁸

Výše bylo též odvozeno, že z praktických důvodů, které netřeba zvlášť rozebírat, spojovala na moravské straně brněnskou a olomouckou stezku ještě před vstupem do pomezího pralesa příčná komunikace (Jevíčko-Svitávka). V době, kdy se obě hlavní dálkové trasy stýkaly v Chrudimi, mohla roli takové spojky na české straně zastávat cesta mezi

163 J i r e č e k , H.: *Příspěvky k místopisu Českému*. PA 8/1868–1869, Praha 1870, s. 55–59.

164 Viz výše pozn. 112.

165 CDB I, 390, s. 396; 428, s. 428.

166 Právě z Kosmových informací nejlépe vysvítá postavení Chrudimi jako východiska odlišných cest vedoucích na Moravu (KOSMAS II/13, Bretholz, s. 101; II/15, Bretholz, s. 105).

167 CDB V/1, 457, s. 673–677. Nedostatek informací neumožňuje rozhodnout, zda-li směr brněnské stezky vyjadřuje příčná osa městského půdorysu Vysokého Mýta, na níž navazuje dodnes zřetelná síť cest směřujících na jih k Novým Hradům, nebo zda k rozdělení došlo až po průchodu městem, kdesi u Hrušové či Cerekvice, jak svého času předpokládali T o m í č e k , A.: *Stezka Trstenická a pole Hrutovská*. Litomyšl 1926, s. 5–7 a N o v o t n ý , V.: *Trstenická stezka*, Litomyšl 1929, s. 3–9.

168 Viz výše u pozn. 151; cf. J i r e č e k , H.: *Královské věnné město Vysoké Mýto*, Vysoké Mýto 1884, s. 11; B o h á č , Z.: *Patrocina kostelů českých královských měst z období vrcholné kolonizace*. Acta regionalia. Sborník vlastivědných prací 1970–1971, Praha 1972, s. 19; C h a r v á t , P.: *Hrady v Podlesí*, s. 19.

Luží a Vraclaví, respektive Stradouní, kde je písemnými prameny doložena celnice.¹⁶⁹ Za další spojku, již v mnohem těsnějším kontaktu s pomezím pralesem, a tedy snad o něco mladší, lze považovat komunikaci mezi Litomyšlí a prostorem pozdějšího města Poličky. Ze zmíněné olomoucké cesty odbočovala nejspíše pod benáteckým hradiskem a do Poličky mohla vést přibližně směrem dnešní silnice, na níž o mnoho později vznikla osada s výmluvným názvem Pohodlí.¹⁷⁰ Poličská spojka získala na významu zvláště po vzniku města Vysokého Mýta, neboť Litomyšl nenechávala stranou tranzitního ruchu jihomoravského, což se potom mohlo druhotně projevit poklesem užíváním staré cesty z Poličky na Nové Hrady, resp. na Vysoké Mýto. Na přelomu 13. a 14. století pak došlo k dalšímu posunu vidlice olomoucké a brněnské stezky z Vysokého Mýta ještě dále na východ, do Litomyšle, odkud ji na sebe následně strhly biskupské Svitavy, když již bylo možno využívat na brněnském směru svitavské údolí.

III. Koncepce dvou raně středověkých komunikací, jedné od Olomouce a druhé od Brna, které by se původně sbíhaly až v Chrudimi, čeká na své ověření dalším jistě ne snadným výzkumem. Na základě dosavadního poznání lze soudit, že důležitou roli při tom může sehrát pokračování archeologického výzkumu na košumberském hradním návrší, kde bylo zjištěno osídlení z 12. a možná již 11. století, na které nedávno upozornili Jiří Sigl a Jan Frolík.¹⁷¹ Rýsuje se zde situace známá ze Svitávky, nad níž se zdvíhá návrší Hradisko s funkcí opevněného bodu k ochraně celnice pod ním. Ta přitom sloužila k vybírání poplatků na brněnské stezce od příchozích z Čech, takže je nasnadě očekávat obdobné zařízení na české straně pro příchozí z Moravy, stejně jako tomu bylo v případě stezky olomoucké.¹⁷² O vztahu případného raně středověkého opevnění na košumberském hradním návrší k brněnské stezce, byla-li její trasa mezi Novými Hrady a Chrudimí odvozena správně, by svědčila i okolnost, že právě v těchto místech by se příchozí z Moravy dostávali do kontaktu s jižními výběžky starého osídlení při levobřežních přítocích labského oblouku.

169 Z celnice ve Stradouni věnoval během 12. století jakýsi Štěpán svůj podíl na clu klášteru v Podlažicích (Nekrologium podlažické k 27. 9. viz D u d í k , B.: *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte*. Brünn 1852, s. 421).

170 Pokud by poličská spojka vedla přímo z Litomyšle přes Osík a Újezd, jak uvádějí V á v r a , I.: *Trstenická stezka*, s. 94–65 a R e i c h e r t o v á , K.: *Vývoj historického jádra*, s. 165, nerespektovala by základní komunikační osu Litomyšle severozápad-jihovýchod, danou směrem benáteckým, z něhož i pozdější tah na Svitavy představuje pouze odbočku (cf. K u č a , K.: *Města a městečka III*, s. 554, 564).

171 S i g l , J. – F r o l í k , J.: *K počátkům hradu Košumberka na Chrudimsku*. *Archaeologia historica* 27, 2002, s. 61–77.

172 K celnicím na obou koncích průchodu olomoucké stezky českomoravským hraničním lesem viz výše pozn. 31 a 122, dále CDB I, 111, s. 113; 375, s. 349; 387, s. 387.

V této souvislosti by ovšem musela být přehodnocena celá problematika raně středověkého Hrutovska.¹⁷³ Je totiž zřejmé, že Kosmova zmínka o „*agris Grutou*“, na která po průchodu „*portam custodie*“ dorazili moravští předáci povolání roku 1055 knížetem Svytihněvem II. do Chrudimi,¹⁷⁴ vyhovuje stejně dobře situaci na stezce olomoucké, jako brněnské. Ve druhém případě by bylo možné onu střeženou zemskou bránu situovat poblíž dnešního Košumberka, či dokonce do prostoru mezi záhadná hradiska u Srbců a Rabouně¹⁷⁵ a dosud jednoznačně neidentifikovaná pole hrutovská klášter za ní ve směru na Chrudim. Rozkládaly by se tedy severně od brněnské stezky, snad omezeny vodními toky Novohradky a Žejbra. Od některého z výše jmenovaných tří opevnění, či případného jeho hospodářského zázemí v podobě později zaniklého dvorce, lze potom odvozovat i přetrvávání pojmu hrutovské provincie,¹⁷⁶ ze které litomyšlská kapitula již koncem 11. století měla dostávat chmel¹⁷⁷ a kde ještě ve druhé polovině 12. století její nástupce litomyšlský klášter získal právo vybírat tržné.¹⁷⁸

Kromě skutečnosti, že samostatná stezka od Chrudimi směřující v raném středověku do Brna nikoliv přes Litomyšl byla prozatím zdůvodněna pouze teoreticky, existuje proti Hrutovsku ležícímu na západ od Luže jediný významnější argument, na kterém také postavil své úvahy Petr Charvát.¹⁷⁹ Jím je v neznámé poloze zaniklá lokalita „*Ledci in provincia, que vocatur Grutoouo*“ v listině z r. 1186,¹⁸⁰ patrně totožná s „*villam Ledcy*“, o které se praví, že litomyšlský klášter „*eadem villa vicina erat*“.¹⁸¹ Zdá se totiž lokalizovat ves do těsného sousedství Litomyšle a pojem Hrutovska tak přes Litomyšl vztahovat k olomoucké stezce. Je však třeba brát v úvahu, že v druhém případě, při zdůvodňování knížecího souhlasu johanitů, aby ves prodali litomyšlskému klášteru, nemusela být (s ohledem na vzdálenost vsi od sídla johanitů v Praze) sousedstvím kláštera chápána jen poloha s minimální distancí od Litomyšle. Za takového předpokladu nic nebrání, aby area Hrutovska byla kladena do Vraclavska, a sice jeho jižní části s vazbou na původní běh chrudimsko-brněnské stezky. Po vzniku či s růstem významu hradu ve Vraclavi bylo

173 Přehled viz Charvát, P.: *Hrutov*, s. 39–73.

174 KOSMAS II. 15, Bretholz, s. 105.

175 Souhrn mizivých informací pramenů k oběma fortifikacím podává Čurda, T.: *Zjišťovací výzkum na opevnění u Rabouně a otázka hradů u Srbců a Pěšic*. Východočeský sborník historický 4, 1994, s. 33–42. Využití alespoň některého z těchto hradů k zabránění nekontrolovatelného přístupu do Chrudimska v době Břetislavově předpokládá Charvát, P.: *Hrady v Podlesí*, s. 14.

176 CDB I, 312, s. 285.

177 CDB I, 399, s. 413.

178 CDB I, 399, s. 414.

179 Charvát, P.: *Hrutov*, s. 49–50.

180 CDB I, 312, s. 285.

181 CDB I, 404, s. 424.

Hrutovsko zcela integrováno do jeho hradskeho obvodu a s odklonem stezky na dnešní Vysoké Mýto i ono postupně upadlo v zapomnění.

EXKURS I.

K významu slova „terra“ užitého Vincencem v souvislosti s převozem biskupa Zdíka do Litomyšle roku 1145

Pokud chceme ukázat, že Vincencius pojmem „terra“ v případě líčení Zdíkova přepadení nerozuměl zemi (Moravu), nýbrž úděl, a to vraclavský úděl Děpolda I., bratra vládnoucího knížete Vladislava II., je nutné se nejdříve zabývat tím, jak soudobé prameny dědičnou državu příslušníka přemyslovské dynastie pod svrchovaností pražského vládce nazývají.

Že v této souvislosti bylo preferováno slovo „provincia“, netřeba po nedávné studii Libora Jana pochybovat.¹⁸² Jiné, a nutno říci že nepřilíš časté varianty pojmenování údělu se objevují v souvislosti s užitím substantiva „pars“, jak je k rokům 1126 a 1138 zaznamenáváme u Kanovníka Vyšehradského.¹⁸³ Za variantu „provincia“ lze považovat Vincenciovo „prouincie ducatu“.¹⁸⁴ Pozoruhodnou škálu synonym pro slovo úděl použil Vincencius v té pasáži svého díla, kde v souvislosti se vzpourou moravských údělníků roku 1142 líčí, jak Konrád Znojenský svůj úděl získal jen na přímluvu biskupa Zdíka u knížete Vladislava II.¹⁸⁵ Při té příležitosti nejprve sděloval, že Konrád Znojenský a Vratislav Brněnský své úděly mají od Vladislava („*terras, quas ab eo habent*“), dále se jmenuje Ota III. jako „*principem Olomucensis prouincie*“, jemuž na přímluvu Zdíkovi byl otcovský olomoucký úděl vrácen („*patrium ei principatum reddiderat*“) a že knížetem ve svém údělu se stal jen z vůle knížete („*ducem tanti ducatus eum constituit*“). Ve významu „provincia“ tedy Vincencius používal i slova „terra“, „principatum“ a „ducatus“. V souvislosti s Hradeckým údělem, zřízeným roku 1154 pro knížete Oldřicha, Vincencius ještě užívá pojem „beneficium“¹⁸⁶ i když nemáme jistotu, zda zde nebylo zdůrazněno držení určitého území jen pro Oldřichovu osobu.

182 Jan, L.: *Vznik moravských provincií*. In: *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Váلكovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*. Brno, 1999, s. 227–241. Výstižně přitom upozorňuje, že v listině Vladislava II. pro olomoucké biskupství na libický újezd bylo pojmu „provincia“ užit v postavení mezi „circuitus“ a „terra“ (s. 230).

183 „...*dux de parte Moraviae, quae vocatur Brninzco*“ (FRB II, s. 215); „...*in Moravia in Olomucensi parte*...“ (FRB II, s. 229).

184 FRB II, s. 409.

185 FRB II, s. 411.

186 „...*cui castrum Gradek ultra Albim cum suis appenditiis in beneficium tribuitur*...“ (FRB II, s. 421).

Pokud se týče pojmu „terra“, je třeba odlišovat jeho užívání v pramenech diplomatické povahy a v pramenech narativních. U těch prvních se s „terra“ téměř výlučně setkáváme ve smyslu zemědělské půdy, o jejíž povaze se lze zatím jen dohadovat, zda původně nepředstavovala zdroj určený k obživě osob, které svému vlastníkovu poskytovaly určité služby přímo nesouvisející s obhospodařováním těchto „terra“.¹⁸⁷ Jen výjimečně v pramenech diplomatické povahy, jako např. v listech papeže Řehoře VII. knížeti Vratislavovi II. a biskupovi Jaromíru Gebhartovi, „terra“ znamenalo zemi, nebo nějaké rozsáhlejší území, ve smyslu určité politické jednotky.¹⁸⁸ Přes v pramenech diplomatické povahy řídké užívání „terra“ ve smyslu určitého rozsáhlejšího území, se v případě Vladislavovy listiny na Podivín pojmu úděl značně blížíme, i když významově měl její autor na mysli spíše celou Moravu.¹⁸⁹

V pramenech vyprávěcí povahy je tomu přesně naopak a užití pojmu „terra“ pro nějaké rozsáhlejší území, zemi, která má své jméno, je vcelku běžné. Tak např. u Mnicha sázavského jsou Čechy „terra nostra“,¹⁹⁰ Uhry „*terram Hunorum*“¹⁹¹ a čeští velmoži „*Boemicae terre primatibus*“.¹⁹² Z Análů hradištsko-opatovických lze navíc uvést Moravu jako „*terram Moravicam*“.¹⁹³ Spíše Moravu než olomoucký úděl měl také na mysli pisatel Análů, když líčil, jak roku 1145 biskup Zdík se svým doprovodem přišli „*ad confinium iustius terre*“.¹⁹⁴ Zda Vincencius při zmínce o zakladatelích kostela sv. Václava na Olomouckém hradě, jimiž pro něj byli „*primis eiusdem terre ducibus*“¹⁹⁵ měl místo Moravy na mysli olomoucký úděl, není jasné.

Zato, když podle Vincencia roku 1142 kníže Vladislav II. vzkazoval Konrádovi Znojemskému a Vratislavovi Brněnskému, aby v pokoji drželi „*terras, quas ab eo habent*“¹⁹⁶ se již významově značně blížíme pojmu úděl. Zcela jednoznačně znojemským údělem mínil potom Vincencius

187 Velmi zajímavý rozbor písemných pramenů podává v této souvislosti Petráček, T.: *Několik poznámek*, s. 23–43. Často se vyskytující „*terra ad aratrum*“ potom mohly představovat dodatečně zpoplatněná „terra“.

188 CDB I, 70, s. 74: „...*Terram* vero, unde inter episcopos list est, Moravensem episcopum interim tenere decrevimus...“; CDB I, 71, s. 74: „...ut episcopus Marovens *terram* et alia, de quibus discordia erat...“.

189 CDB I, 157, s. 163: „...ut predictae Olomucensis ecclesie homines...quam domini Conradi necnon domini Ottonis *terra* commorantes...“; V textu se dále lidé olomouckého kostela osvobozují od oprav „*castrorum, que in terra illia sita sunt*“; tedy jednoznačně ve smyslu celé Moravy.

190 FRB II, s. 255.

191 FRB II, s. 256.

192 FRB II, s. 264.

193 FRB II, s. 386.

194 FRB II, s. 396.

195 FRB II, s. 409.

196 FRB II, s. 411.

„*terram Conradi*“, kam roku 1146 s vojskem vtrhnul kníže Vladislav.¹⁹⁷ Jakékoliv pochyby o tom, že se zde „terra“ užívá ve významu údělu, vyvracejí Vincenciem následně uvedené informace, podle kterých byl Konrád Znojemský prosit u krále Konráda „*pro restitutione suae terrae*“, na základě jehož přímluvy potom kníže Vladislav „*Conrado terram licet devastatam restituit*“.¹⁹⁸ Bez významu jistě není, že bezprostředně několikrát takto ve významu údělu užitému slovu „terra“ předchází Vincenciovo líčení přepadení biskupa Zdíka.

Lze tedy konstatovat, že Vincenciovo „terra“, odkud biskupa Zdíka s velkými obtížemi jeho lidé v zimě roku 1145 dopravili do Litomyšle, mohlo v daném případě být užito ve významu, který dnes má slovo úděl.

Wo wurde der Olmützer Bischof Heinrich Zdik im Jahre 1145 überfallen?

(Ein Beitrag zur Geschichte des mährisch-böhmischen Grenzraumes)

Zu Beginn des Jahres 1145 wurde der Olmützer Bischof an einem nicht näher bekannten Ort im mährisch-böhmischen Grenzgebiet Opfer eines Überfalls. Neben den päpstlichen Schreiben, in denen es um die Anstifter des Überfalls geht, sowie einem knappen Vermerk in den Annalen von Hradischt-Opatowitz, berichten hierüber die Jahrbücher des Chronisten Vinzenz, der durch seine dramatische Schilderung der bischöflichen Rettung den Eindruck erweckt, der Berichterstatter sei selber unmittelbarer Zeuge des Geschehens gewesen. Mit dem Überfall selbst haben sich zahlreiche Autoren befaßt, die, wenngleich sie übereinstimmen, daß die Ursachen der Attacke auf den Kirchenmann auf das Privileg der Immunität zurückgeführt werden können, das Heinrich Zdik ein Jahr zuvor durch den römisch-deutschen König Konrad III. erhalten hatte, hinsichtlich der Meinungen über die Lokalisierung des Geschehens weit auseinander gehen.

Der Autor des vorliegenden Beitrags gelangt nach Abwägung aller bislang geäußerten Auffassungen zu folgender Interpretation des Geschehens: Bischof Heinrich Zdik hatte sich zu Beginn des Jahres 1145 gemeinsam mit dem Olmützer Teilfürsten Otto nach Rom begeben, wobei sich deren Wege bereits in Mähren trennten, zumal der Kirchenfürst noch Verhandlungen mit Konrad von Znaim nahe der Mautstation von Úsobrno führte, die sich mit hoher Wahrscheinlichkeit in Svitavky befand. Von dort aus setzte der Bischof seine Reise bis zu seinem Nachtquartier fort, einem nicht näher bekannten Dorf des Olmützer Bistums mit Hof nahe einer leicht zu überquerenden Furt, von wo aus es näher nach Leitomischl als nach Olmütz war. Auf diesem Wegabschnitt kam es zu dem eingangs erwähnten Überfall, wobei – im Unterschied zu den Verhandlungen nahe Svitavky – neben Konrad auch Vratislav von Brünn und der Bruder des regierenden Herzogs Vladislavs II., Diepolt, anwesend waren, während sich Otto von Olmütz ja bereits von Heinrich Zdik getrennt hatte.

Es besteht in keiner Weise die Notwendigkeit, den Akt des Überfalls selbst auf den Tag zu datieren, an dem der Bischof seine Verhandlungen mit dem Znaimer Teilfürsten führte. Da es im beigefügten Exkurs 1 gelungen ist aufzuzeigen, daß Vinzenz' Formulierung: „... *quod citius eum extra terram educant*...“ nicht im Sinne des Landes interpretiert

197 FRB II, s. 416.

198 FRB II, s. 416.

werden muß, d. h. Mährens, sondern der Chronist bei der Verwendung des Terminus „*terra*“ das Vrclaver Teilfürstentum Diepolts, des Bruders des regierenden Fürsten im Auge hatte, darf das Dorf, wo der Überfall stattfand, anstelle in Mähren eher in Ostböhmen vermutet werden. Gerade im Umkreis der Burg Vrclav unweit des heutigen Hohenmauth befand sich das durch den Bischof Heinrich Zdik nach 1125 erworbene Dorf Lozice, das aufgrund seiner Lage am Fließchen Novohradka und dem 21km entfernten Leitomischl, wo der Bischof Schutz fand, alle Voraussetzungen der in Frage kommenden Schriftquellen erfüllt.

Im Folgenden schlußfolgert der Vf. aus der Lokalisierung des Ortes des Überfalls nach Lozice, daß sich der Bischof von Svitavky aus auf mährischem Terrain Richtung Böhmen entlang des Steigs bewegte, der von Brünn eben über Svitavky führte und sich über das Gebiet der späteren Stadt Politschka und um Gratzen nach Chrudim fortsetzte. Erst dort mündete er wohl im 11.-12. Jahrhundert in einen anderen wichtigen Kommunikationsweg des frühmittelalterlichen böhmischen Staates, den Weg von Olmütz, der über die spätere Stadt Jevičko nach Chrudim, den Oberlauf der Zwittawa und Leitomischl führte. Auf dieser Strecke setzte Heinrich Zdik seine Reise zusammen mit dem Fürsten Otto bis zur Boskowitz Furchen fort, wo er unter Ausnutzung des Weges, der den Brünner und Olmützer Steig noch auf mährischer Seite verband, nach Konrad von Znaim in Svitavky eintraf.